

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені В.Н. КАРАЗІНА

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

( назва факультету )

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

(повна назва кафедри)

**Кваліфікаційна робота**

перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Тема: **«СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ  
ЯК ПРИЧИНА РОЗВИТКУ НІГІЛІСТИЧНИХ ІДЕЙ»**

Виконала: студентка IV курсу

група ОФЄ - 42

Спеціальність: 033 Філософія

(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Європейські студії

Ткаченко А. С.

Керівник Ільїн І. В.

Рецензент Карпінський М. М.

**Підсумкова оцінка:** за національною шкалою:

кількість балів: \_\_\_\_\_

Підпис керівника \_\_\_\_\_

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № \_\_\_\_\_ від « \_\_\_\_\_ » червня 2025 р.

Голова Екзаменаційної комісії \_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

## АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі досліджується політичний нігілізм як філософське явище в контексті демократичного державного устрою. Особлива увага приділяється аналізу причин виникнення нігілістичних настроїв, їх зв'язку з кризою легітимності, розчаруванням у політичних ідеалах та суперечностями сучасної демократії. Дослідження стосується легітимності та суспільної свідомості, оскільки аналіз основ нігілістичної думки тісно пов'язаний з проблемою ефективної легітимації влади й тим, як все-таки має бути побудована сучасна держава, що функціонує ефективно.

**Метою роботи** є спроба з'ясувати, як недосконалість демократичної системи сприяє розвитку нігілізму та сформуванню ідею ефективніших політичних та соціальних механізмів, здатних реагувати на виклики сучасного світу.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**: 1) розглянути основні ідеї нігілізму в політичному контексті; 2) окреслити філософський вимір проблеми розчарування громадян в політичному устрої; 3) проаналізувати фактори, через які відбувається розвиток нігілістичних ідей у демократичній державі; 4) спробувати виділити методи подолання політичних невідповідностей, орієнтуючись на думки політично-філософських мислителів.

**Об'єктом дослідження** є філософія нігілізму в контексті демократичного державного устрою як інтегральна частина суспільної свідомості, що вказує на суперечності політичних ідеалів та призводить до занепаду державних інститутів.

**Предметом дослідження** є філософські основи нігілізму, які впливають на формування політичної ідентичності та моральної відповідальності громадян, викликають розчарування в політичних ідеалах через суперечності у демократичному устрої і недосконалості його системи.

У роботі використано герменевтичний, історико-філософський, діалектичний **методи**.

**Результати дослідження**: виявлено, що політичний нігілізм, попри деструктивні риси, нині стає джерелом філософської критики та пошуку нових форм легітимності й політичної ідентичності у демократичному суспільстві.

Повернення до демократії як до етичного зусилля і філософської події може стати першим кроком до подолання розчарування — і водночас до формування більш життєздатного, відповідального та змістовного політичного майбутнього.

*Структура роботи:* робота складається зі вступу, 3 розділів (що містять 7 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 56 сторінок.

*Ключові слова:* політичний нігілізм, демократія, легітимність, популізм, політична ідентичність, філософія політики.

## ABSTRACT

This qualification thesis explores political nihilism as a philosophical phenomenon within the context of democratic state governance. Particular attention is given to analyzing the causes of nihilistic sentiments, their connection to the crisis of legitimacy, disillusionment with political ideals, and the contradictions inherent in modern democracy. The research focuses on the concepts of legitimacy and public consciousness, as the foundations of nihilistic thought are closely linked to the problem of effective legitimization of authority and the question of how a positively functioning modern state should be constructed.

**The aim of this work** is to examine how the shortcomings of the democratic system contribute to the development of nihilism and to propose ideas for more effective political and social mechanisms capable of responding to the challenges of the contemporary world.

To achieve this aim, the following **tasks** were set: 1) to consider the main ideas of nihilism in the political context; 2) to outline the philosophical dimension of citizens' disillusionment with political systems; 3) to analyze the factors driving the spread of nihilistic ideas within democratic states; 4) to attempt to identify ways to overcome political inconsistencies by drawing on the insights of political and philosophical thinkers.

**The object** of the study is the philosophy of nihilism in the context of democratic governance, understood as an integral part of public consciousness that exposes the contradictions of political ideals and contributes to the decline of state institutions.

**The subject** of the study is the philosophical foundations of nihilism, which influence the formation of political identity and citizens' moral responsibility, and which provoke disillusionment in political ideals due to contradictions and imperfections within democratic systems.

The research employs hermeneutic, historical-philosophical, and dialectical **methods**.

*Research findings* reveal that political nihilism, despite its destructive tendencies, increasingly serves as a source of philosophical critique and a catalyst for seeking new

forms of legitimacy and political identity in democratic society. A return to democracy as an ethical endeavor and a philosophical event may become the first step toward overcoming disillusionment — while also contributing to the creation of a more resilient, responsible, and meaningful political future.

*Structure:* the work consists of an introduction, three chapters (comprising seven subsections), a conclusion, and a bibliography. The total length of the work is 56 pages.

*Keywords:* *political nihilism, democracy, legitimacy, populism, political identity, philosophy of politics.*

## ЗМІСТ

|                                                                                                   |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                        | 3  |
| РОЗДІЛ I. МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОГО НІГІЛІЗМУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ<br>ДИСКУРСІ.....                            | 5  |
| 1.1. Взаємозв'язок «політичного» та нігілізму.....                                                | 5  |
| 1.2. Демократична система в полі нігілістичної критики.....                                       | 10 |
| РОЗДІЛ II. СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ<br>ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПОЛІТИЧНИМ НІГІЛІЗМОМ..... | 18 |
| 2.1. Демократія в стані напруги: між свободою та хаосом.....                                      | 19 |
| 2.2. Демократична легітимність і популістський виклик.....                                        | 25 |
| 2.3. Політичний нігілізм та криза демократичного дискурсу.....                                    | 30 |
| РОЗДІЛ III. ФІЛОСОФІЯ ДЕМОКРАТІЇ: ШЛЯХ ВІД РОЗПАДУ ДО<br>СТВЕРДЖЕННЯ.....                         | 36 |
| 3.1. Чи можлива альтернатива демократії?.....                                                     | 37 |
| 3.2. Межі й перспективи розвитку демократії.....                                                  | 42 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                     | 51 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                                   | 53 |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Жодна сучасна політична система не є ідеальною, кожна з них має свої вади, які можуть призводити до дисфункцій, конфліктних загострень та хаосу. Навіть найкраща варіація влади, що нині існує, а саме демократична, повною мірою не відповідає ідеалу, оскільки не є розвинутою настільки, щоб закрити всі потреби народу. Не слід забувати й про філософський вимір питання — держава завжди поставала предметом дискусій у мислителів, де порушувалося питання політичної легітимності, а влада критикувалася не тільки в окремих її аспектах, а й повною мірою заперечувалася разом з усією політичною системою. За даними дослідження Ipsos Global Trends лише невелика частина громадян дивиться на сучасну ситуацію позитивно. Гедонізм, до якого з часом посилювалися настрої, існував завжди, але сьогодні, коли він поєднується з низькою вірою в уряд і владу щодо покращення майбутнього, він живить новий тип нігілістичних настроїв, які розмивають підтримку [22, с. 57]. У політичному контексті нігілізм виникає як ідея руйнування політичного устрою та існуючих традицій, створення вільного від влади суспільства.

У відповідь на недосконалість державних інститутів, коли громадяни втрачають віру у можливість ефективного функціонування влади, відбувається повна переоцінка цінностей у державі, де переважає відчуття розчарування, ослаблення окремих цінностей та повне їх зникнення. Таким чином, політичний нігілізм не тільки виокремлює очевидні вади системи з філософської точки зору, але й сам підриває її стабільність, сприяючи подальшій деградації суспільних інститутів. Проте розвиток нігілістичних ідей має шанси викликати необхідність постійного вдосконалення системи, пошуку нових рішень та моделей, які сприятимуть розвитку демократії або знайдуть їй достойну заміну

**Об'єктом дослідження** є філософія нігілізму в контексті демократичного державного устрою як інтегральна частина суспільної свідомості, що вказує на суперечності політичних ідеалів та призводить до занепаду державних інститутів.

**Предметом дослідження** є філософські основи нігілізму, які впливають на формування політичної ідентичності та моральної відповідальності громадян, викликають розчарування в політичних ідеалах через суперечності у демократичному устрої і недосконалості його системи.

**Мета дослідження** – спроба з'ясувати, як недосконалість демократичної системи сприяє розвитку нігілізму та сформулювати ідею ефективніших політичних та соціальних механізмів, здатних реагувати на виклики сучасного світу. Дослідження стосується легітимності та суспільної свідомості, оскільки аналіз основ нігілістичної думки тісно пов'язаний з проблемою ефективної легітимації влади й тим, як все-таки має бути побудована сучасна держава, що функціонує ефективно.

**Завдання дослідження:**

- Розглянути основні ідеї нігілізму в політичному контексті;
- Окреслити філософський вимір проблеми розчарування громадян в політичному устрої;
- Проаналізувати фактори, через які відбувається розвиток нігілістичних ідей у демократичній державі;
- Спробувати виділити методи подолання політичних невідповідностей, орієнтуючись на думки політично-філософських мислителів.

**Структура роботи:** Робота складається з трьох розділів, сімох підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи: 56 сторінок.



## РОЗДІЛ I. МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОГО НІГІЛІЗМУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Для будь-якого періоду в історії політичної філософії характерне поступове виокремлення ідей та концепцій, що виникають як реакція на суперечності в системі врядування. Спроби осмислити ідеальну державу та природу справедливого правління в умовах політичної нестабільності простежуються ще у «Державі» Платона в контексті грецьких полісів, де ключову роль у потребі реформації державних інститутів відігравав сумнів в ефективності традиційних форм правління. Цю концепцію зумовив комплекс політичних, соціальних та моральних проблем, на яких філософ наголошував, зокрема вказуючи на недоліки афінської демократії.

Сучасні ж суспільно-політичні системи зазнали значних трансформацій, однак і досі не досягли тієї ідеальної моделі, яка б забезпечила високий рівень легітимації влади народом. «Демократія — це нескінченний пошук, дискусія чи навіть конфлікт, у якому кожна перемога є тимчасовою, а будь-яка певність зникає» [14, с. 94]. Їй характерне висвітлення головних недоліків у державних інститутах на загал, оскільки це єдиний режим, де громадяни мають так багато прав на владу й участь у політичному просторі. Наслідком численних ціннісних модернізацій та невідповідностей в демократичній ідеології стає політичний нігілізм в усіх його проявах.

### 1.1. Взаємозв'язок «політичного» та нігілізму

Серед широкого спектра досліджень нігілізму, попри неоднозначність і суперечливість підходів до його інтерпретації, найбільш структурований аналіз окремих аспектів течії пропонує Дональд А. Кросбі. Однак у своїй класифікації типів нігілізму він приділяє недостатньо уваги політичному напрямку, обґрунтовуючи це переважно історичними причинами [12, с. 8]. Це викликає питання щодо джерел такого обмеження та місця саме політичного нігілізму у філософському дискурсі.

На відміну від морального нігілізму, який охоплює судження про егоїзм, аморальність та моральний суб'єктивізм, політичний нігілізм виглядає

концептуально звуженим. Інші чотири типи нігілізму в Д. Кросбі формують логічно впорядковану систему понять, де кожен елемент має чітке та обґрунтоване значення. Натомість політичний нігілізм здебільшого постає як проєкція цих типів у сфері політичного середовища та державного врядування. Це питання природи політичного нігілізму та його співвідношення з іншими формами. З одного боку, політичне – це соціальний конструкт, сформований людською діяльністю та владними інтересами, тоді як мораль, екзистенція чи епістемологія мають більш універсальний, «природний характер». З іншого боку, неможливо повністю дискредитувати політичний нігілізм як штучний конструкт даної течії, оскільки він виник у способі організації спільнот та людській взаємодії, що цілком є частиною людської природи, формується культурою та соціальними нормами.

У такому контексті слід говорити не про повне відокремлення політичного нігілізму від загальної концепції, а про його часткову автономність. Якщо розглядати його як похідне явище, що використовує засади інших типів нігілізму для критики соціально-політичної конструкції, з'являється ширший аналітичний простір. Політичний нігілізм зосереджується на інституціях влади, законах та ієрархіях, спираючись на інші форми. Тому його доцільно трактувати як практичний прояв загальних видів нігілізму в контексті суспільного життя та державного управління. Так, наприклад, моральний нігілізм створює основу для заперечення легітимності правових норм, а екзистенційний – для критики принципів панування та підкорення.

Спроба реорганізувати поняття політичного нігілізму, пов'язуючи його з фундаментальними аспектами буття забезпечує багатогранний аналіз явища та уникнення обмеженого трактування. Важливо підкреслити, що це умовне відокремлення не має на меті представити політичний нігілізм як «вторинний» щодо інших форм. З огляду на обсяг філософського інтересу до функціонування систем державного управління, зумовленого їх значним впливом на життя індивіда в соціумі, ця течія набуває дедалі більшої актуальності. Ігнорування цього аспекту або недооцінка його ролі призводять до спрощеного аналізу

феномену нігілізму в цілому. Виокремлення особливостей політичного нігілізму надає змогу краще зрозуміти причини його виникнення й сформувати філософське бачення на суперечності демократичного державного устрою.

Основна відмінність інших типів нігілізму від політичного, на якій наголошує Д. Кросбі, полягає в тому, що «вони є філософськими, оскільки висувають загальні твердження про знання, космос чи людську ситуацію, а не конкретні твердження про політичні інститути чи соціальні обставини, що нині існують» [12, с. 18]. З цієї ж причини, надалі, він вирішує не згадувати про політичний нігілізм тією мірою, в якій розглядатиме інші його прояви. Може здатися, що політичний нігілізм розглядається як прикладний і нефілософський феномен, однак варто зауважити, що дана течія в багатьох аспектах залишається філософськи вкоріненою й у самого Кросбі. Його концепція індивідуалізму в сучасній соціальній філософії значною мірою зумовлена політичними чинниками, які можна розглядати як такі, що сприяють формуванню політичного нігілізму. Зокрема, він критикує тенденцію, у питанні політичної свободи, до розгляду соціальних груп виключно в індивідуалістичних та інструментальних термінах, де пріоритетом є свобода «від», а не свобода «за». Це один з аспектів, на який філософи насамперед звертають увагу в дискусіях щодо причин політичного нігілізму, а саме – трансформація традицій цінностей у державі та суспільстві. Філософія соціального має численні точки перетину з політикою, і ці два поняття часто розглядаються спільно з огляду на їх концептуальну та просторову близькість.

Крім того, якщо виокремити основні ідеї нігілізму у класифікації Д. Кросбі політичний нігілізм можна розглядати як проєкцію морального нігілізму у політичну площину: брак віри у легітимність рішень, знецінення демократичних процедур і сприйняття політичних процесів як порожніх формальностей. Так, наприклад, низький рівень залучення громадян до політики ЄС можна пояснити через політичний нігілізм як наслідок морального — втрата сенсу та віри в універсальні цінності, на яких базувався проект європейської інтеграції піддаються сумніву.

В подібному напрямку Дж. Ваттімо проводить аналогію між герменевтикою та проблемами демократії: «Герменевтика — це, ймовірно, та філософська позиція, яка найточніше відображає плюралізм сучасних суспільств, виражений на політичному рівні в демократії» [45, с. 90]. Фактично, він пов'язує відмову від фундаменталізму та конфлікту інтерпретацій, характерних для герменевтики, із тим, що відбувається в розвинутих демократіях. Герменевтика визнає множинність інтерпретацій і контекстуальність знання, в той самий час як демократія не має єдиної, загальноприйнятої ідеологічної або моральної основи та функціонує загалом на основі плюралізму думок і цінностей. Отже, і герменевтика, і демократія визнають, що істина не одна і не абсолютна — вона залежить від контексту, позиції, погляду. Однак це протиставляється сучасним системам або підходам, які стверджують наявність лише однієї істинної інтерпретації. Така деконструкція цінностей створює додаткові проблеми для політичного поля, оскільки подібний розподіл створює додаткову ізолюваність і серйозне навантаження на соціальну структуру.

Тому, політичний нігілізм, як попередньо згадане похідне явище, не є просто реакцією на конкретні політичні обставини, а впливає з філософської кризи моральних цінностей. Якщо розглядати політичні інститути та системи управління крізь призму моральних і екзистенційних принципів, ми отримуємо глибший аналітичний підхід, оскільки ці інституції від самого початку спираються не на утилітарні засади, а є відображенням морально-ціннісних орієнтирів певної епохи.

У «Волі до влади» Ніцше описує нігілізм як процес руйнування вищих цінностей, у якому моральні та метафізичні засади втрачають свою значущість. За його словами, неминучим наслідком нігілістичної культури є проблема, в якій людина не може забезпечити свою повноту і втрачає зв'язок зі своїми діями [26, с. 85]. Хоча Ніцше безпосередньо не розглядав концепцію політичного нігілізму, його ідеї дають змогу провести паралель у даному контексті: системи державних інститутів, політичних ідеологій та форм влади приймають нігілістичний характер, коли розрив між людиною та її вчинками приховується, а сама держава

стає перешкодою для індивідуалізації. Це заважає людині подолати власне безсилля і веде лише до посилення нігілістичних настроїв.

Одним з ключових елементів філософії нігілізму у Ніцше є сама концепція волі до влади — основної рушійної сили людини, яка постає не лише як прагнення до домінування, але і як певне втілення «жаги до життя». Це те, за допомогою чого все має бути зрештою витлумачено і до чого все має бути зведено. З ідеями філософа також з'являється можливість пов'язати моральний та політичний нігілізм: він піддає сумніву цінність принципу рівності в моралі, зазначаючи, що попри прагнення до розрізнення й індивідуальності, суспільство накладає обов'язок застосовувати однакові моральні вимоги як до себе, так і до інших [29, с. 171]. Аналогічну думку він висловлює й щодо ідеї рівності перед законом, заперечуючи переконання, що вона автоматично призводить до «щастя» суспільства [29, с. 410]. Виходить, що більшість політичних ідей можна співвідносити до моральних суджень, а тому намагаючись виділити одну конкретну сферу питання (якщо це взагалі видається можливим), ми втратимо велику частку бажаного результату.

Крім того, у нотатках Ф. Ніцше також зазначається важливість філософії у політичних структурах, на що особливу увагу звертає й М. Гайдеггер: «Наближається час, коли боротьба за світове панування буде вестися в річище фундаментальних філософських доктрин» [19, с. 190], а зараз людина мислить світ лише як ресурс. Якщо традиційно політику розглядають як сферу прагматичних рішень, стратегій і компромісів, то дана думка акцентує на тому, що справжні рушії політичних змін — це ідеї, цінності та філософські концепції, які формують світогляд суспільств і визначають їх напрям розвитку, виходячи за межі суто утилітарного підходу. Щодо цього Гайдеггер попереджає, що майбутнє має усвідомити метафізичний ґрунт, інакше воно ризикує стати просто технічним або утилітарним пануванням без філософської основи. У нього ліберальна демократія, як і радянський комунізм є «дзеркальними» проявами однієї й тієї самої волі до влади — тобто однієї метафізики, яка веде до спустошення буття. Це не просто політичне питання, а глибоко онтологічне, оскільки стосується

самої природи панування. Якщо політичні системи не спиратимуться на філософське осмислення буття, вони можуть перетворитися на порожні механізми влади, що і є проявом нігілізму.

З цієї причини політичний нігілізм розглядається не просто як форма суспільного протесту чи радикальної критики, а як інструмент філософської думки, що виявляє структурні слабкості політичних систем та зосереджується на їх легітимності. Такий підхід дозволяє глибше осмислити природу політичних конфліктів і потенціал трансформацій. «Розгляд нігілізму виключно як проблеми заважає нам докладати зусиль для його подолання саме тому, що подолання нігілізму в першу чергу залежить від утвердження самого нігілізму» [26, с. 81]. Таким чином, утверджується можливість сформувати нові цінності або покращити теперішні. Слід починати з переосмислення політичного нігілізму не лише як реакції на окремі недоліки системи управління (в нашому випадку демократії), але і як глибинного філософського процесу, що дозволяє виявити внутрішні суперечності соціально-політичного порядку.

Варто також зауважити, що політичний нігілізм можна розглядати не лише крізь призму філософії моралі. У добу модерну він значною мірою відходить від традиційних моральних засад, формуючи новий підхід до життя та політики, заснований на естетичних цінностях, а не на етичних чи релігійних принципах. У цьому випадку акцент зміщується з досягнення морально виправданих цілей на самі процеси та дії, які набувають цінності як прояви життєвої сили [30, с. 3]. У такій парадигмі політична дія сприймається не стільки як засіб досягнення етичної мети, скільки як самодостатній вияв сили, волі й творчої інтенції суб'єктів.

Таким чином, у контексті даної роботи нігілізм визначається як філософська течія, що формулює заперечення сталих цінностей, істин і структур, які з часом втрачають своє виправдання та значущість у сучасному світі. Оскільки в основному ми спираємося на класифікацію Дональда Кросбі щодо форм нігілізму, то розглядаємо його як багаторівневе явище, в межах якого всі визначені ним типи тісно пов'язані між собою. У загальному сенсі нігілізм постає

як сукупність світоглядних позицій, що включають заперечення об'єктивного існування моралі, переконання у відсутності вищого сенсу чи мети життя, а також сумнів у можливості пізнати об'єктивну істину.

Політичний нігілізм проявляється не як прикладне відгалуження загального нігілістичного дискурсу, а як одна з його форм, що безпосередньо стосується кризи демократичної репрезентації. Його аналітичний потенціал полягає в тому, що він дозволяє не просто критикувати існуючий політичний лад, а й виявляти розломи в самому способі, яким сучасна демократія артикулює свободу, рівність і моральний порядок. Розглянуті ідеї Ваттімо, Ніцше й Гайдеггера свідчать, що джерела політичного нігілізму не зводяться до незадоволення політичним устроєм — вони вкорінені в більш широкій трансформації ціннісного фундаменту, де мораль, істина й ідеологія більше не мають сталого статусу. Виходячи з цього, політичний нігілізм, як одна з форм, часто буває недооцінений через поширену думку, що він є лише прикладним відгалуженням більш філософського поняття. В даній роботі політичний нігілізм розглядається як проекція нігілізму на політичне середовище та державну систему без зведення до суто технічної сфери, оскільки він стосується в першу чергу способів організації спільнот і людської взаємодії, а не тільки самих інституцій. Тому позиція Кросбі, в першу чергу, показує, що час повертати питанню панування філософський контекст, якщо ми хочемо уникнути його спрощення у суто технічне явище. Замість того, щоб ігнорувати політичний нігілізм як «нефілософське», варто, навпаки, розглядати його як точку входу до глибшого аналізу демократії, її засад та суперечностей, що формують сучасний соціально-політичний устрій. Саме в цьому розумінні демократія, що відкидає філософське осмислення себе самої, потрапляє у пастку нігілізму.

## **1.2. Демократична система в полі нігілістичної критики**

Політичний нігілізм не обмежується критикою традиційного європейського суспільства, а, навпаки, активно інтегрує елементи модерності й технологій для побудови нового суспільного порядку. Особливо це простежується у функціонуванні тоталітарних режимів, для яких естетизація

політики стала ключовим інструментом консолідації влади. Використання мілітаристських елементів, масових парадів і культу лідера сприяло формуванню колективної політичної свідомості, де естетичний вплив переважав над морально-раціональним дискурсом.

Гі Дебор розглядає сучасну політику як форму видовища, де влада утримує свою позицію не через змістовні рішення, а через контроль над візуальними образами й інформаційним полем. Дії політичних партій дедалі більше стають схожими на спектакль. Це відбувається тому, що незадоволеність стала модусом, відтвореним видовищем, оскільки незадоволеність є сировиною для таких видовищ [13, с. 48]. Політична реальність поступається місцем симуляції, а громадянська свідомість формується через ці контрольовані видовища. Європейські вибори дедалі більше нагадують медіаподії, де ключовими є не ідеологічні програми, а привабливість кандидатів і символічні гасла, які радше маскують відсутність реального політичного проєкту чи нерозуміння самої природи демократії. В певному сенсі, відбувається посилення баналізації життя, де все, що відбувається на політичній арені втрачає сенс, через нездатність задовольнити справжні потреби суспільства.

А. Бадью говорить про це як про гру за владу, де партії змінюють одна одну, але суть системи залишається незмінною. «Справжня подія мала б започаткувати щось принципово нове, щось, що не є просто черговим ходом у тій самій старій грі» [46, с. 24]. Політика дедалі більше втрачає свою змістовність, перетворюючись на замкнений цикл відтворення влади. Він вважає, що у структурі ЄС простежується домінація фінансових еліт та технократів, які нікому не підзвітні. У цьому сенсі ЄС — приклад «антиподії», тобто простору, де можливість радикальної зміни блокується на системному рівні. Політична боротьба більше не є зіткненням альтернативних проєктів суспільного розвитку, а стає грою за доступ до важелів управління, у якій головну роль відіграє не зміна ідеології чи покращення системи, а утримання чинного режиму з усіма його недоліками. Це провокує поширення нігілістичних думок серед громадян і зупиняє процес розвитку державного апарату. Тому метою дискурсу щодо



політичного нігілізму стає пошук ідей, що могли б започаткувати нові зрушення у суспільному житті, шляхом повернення до філософської оцінки державного апарату.

Попри всі досягнення демократії, ця система залишається далекою від ідеалу й має низку істотних недоліків, які викликають суперечки щодо її ефективності та справедливості. Хоча вона забезпечує механізми участі громадян у політичному житті та декларує принципи рівності й свободи, на практиці її функціонування супроводжується численними проблемами, які ставлять під сумнів здатність реалізовувати заявлені цінності. Демократія часто виявляється вразливою до зовнішніх і внутрішніх загроз, що ускладнює її стабільність і результативність. Вона більше схожа на наднаціональну бюрократичну структуру, що функціонує поза волею громадян і знищує саму ідею політики. Так сучасна політика та основні її ідейні напрямки перешкоджають власному вдосконаленню. Нігілізм відкриває нам шлях до критики демократичного устрою, який активно намагається її уникнути.

Л. Штраус стверджує, що сучасність рясніє нігілістичними стимулами, раціональність, свобода і влада, проголошені сучасною політичною філософією, призвели до того, що люди перестали прагнути до найвищого сенсу добра, і саме сучасний відхід природних прав від класичної природної справедливості призвів до нігілізму [48, с. 54]. Він виділяє це в переході від зобов'язань до прав, в наслідок чого моральні норми втрачають свою вагомість і все починає залежати лише від особистих інтересів людей. Суспільство обирає жити сьогоденням і, замість того, щоб шукати ідеальний політичний устрій, відмовляється від цінностей на користь нігілізму.

Проблемою, за Л. Штраусом також стає виділення ролі позитивізму, що протистоїть ціннісним судженням і відкриває шлях хаосу у суспільстві без розрізнення правильного й неправильного. Подібним чином, прихильники історизму намагаються виправдати недоцільність поняття універсальних цінностей, через відносність сприйняття цих цінностей в різні епохи. Тому

подібна нині поширена оцінка морально-політичних традицій призводить до вищих форм політичного нігілізму та безладу у суспільстві.

У міркуваннях про політичний нігілізм, варто також поєднувати його з проблемами у правовій системі. Розчарування громадян в більшості залежать від їх сприйняття власних можливостей в середині політичного поля. Демократія підходить для цього аналізу найбільше, оскільки жоден інший режим не дискутує про права людини в тому обсязі, в якому це робить вона. В певному сенсі, політичний та правовий нігілізм поняття еквівалентні у питанні користі для дослідження демократичної недосконалості. Хоча другий і має пряме відношення до життя людини в соціумі, однак зазвичай обмежується конкретним політичним устроєм, у якому існує суспільство, що розглядається. Правовий нігілізм являє собою скептичне ставлення до права, або повне заперечення його можливості розв'язати соціальні проблеми так, як того вимагає суспільство. Таким чином, політичний нігілізм може включати правовий нігілізм, якщо люди заперечують і політичну систему, і закони, які вона встановлює. Однак, найбільшою відмінністю є те, що правовий нігілізм може існувати й без політичного нігілізму. Люди можуть підтримувати певний політичний режим, але ігнорувати його закони через невдоволення обмеженням своєї свободи. Політичний нігілізм ширший за правовий і стосується не лише законів, а всієї політичної системи та її легітимності, що дає нам змогу використати всі досягнення правового дискурсу у питанні розчарування в демократичних механізмах.

Це означає, що політичний дискурс повинен уникати спрощених моральних опозицій навколо права, а натомість створювати складні та гнучкі стратегії боротьби за універсальність, аби уникнути занепаду. Ж. Рансьєр влучно зазначає, що «політика – це мистецтво локального та одиничного конструювання випадків універсальності» [36, с. 139]. Важливого значення набуває не просто боротьба груп за визнання їх ідентичності чи прав, а складний процес навколо окремих випадків несправедливості. У такий спосіб філософ наголошує, що просте протиставлення понять, як-от «людяність» і «нелюдяність», не створює

достатнього підґрунтя для формування політичної дії. Одне лише співчуття до жертв насильства — як, наприклад, у випадку війни в Боснії — не здатне створити справжню політичну спільноту. Видимість страждань і апеляція до загальної людяності не перетворюються на політичну дію чи солідарність. На відміну від антиколоніальних рухів, де формувалася зв'язок між пригнобленими та тими, хто з ними солідаризувався, у сучасних конфліктах часто бракує такого політичного включення "інших" у спільну боротьбу. Рансьєр підкреслює, що політика починається не з емоцій, а з формування зв'язку та дії, які визнають і включають кривду як спільну справу. Політичне зрушення стає можливим лише тоді, коли жертви чи пригноблені групи набувають колективної ідентичності, що дозволяє їм стати суб'єктами політичного дискурсу та брати участь у суперечці про права, справедливість і визнання.

Якщо акцентувати на колективній ідентичності, слід уточнити, вона формується через певну межу, яка не є нейтральною чи природною, а завжди пов'язана з політичною чи соціальною конструкцією. Ця межа водночас є необхідною для існування ідентичності, але й загрозливою, оскільки завжди є можливість її зміни, розмивання або виклику з боку того, що виключене. Так на прикладі вбитих алжирців у Парижі 1961 року Ж. Рансьєр показує, як політика постає через дезідентифікацію — коли люди відмовляються від ототожнення з офіційною ідентичністю, у цьому випадку з французькою [36, с. 139]. Така політика не ґрунтується на фіксованих ідентичностях, а є мистецтвом створення нових універсальних значень із локальних конфліктів. Вона можлива лише тоді, коли справедливість формулюється не як загальна «гуманність», а як конкретний конфлікт, що ламає усталені категорії та відкриває нові шляхи солідарності. Це особливо важливо з погляду філософії, адже кожна політична суб'єктивація передбачає не лише визначення власної ідентичності, а й боротьбу за її визнання в умовах, коли вона неминуче конфронтує з іншими групами, які можуть мати свої альтернативні уявлення про порядок, справедливість чи спільноту.

Тому антагонізм як такий властивий суспільству, що перебуває в нігілістичному стані. Визначальною рисою антагонізму як специфічного типу

соціальних та правових відносин є те, що він дозволяє сторонам ухилятися від дотримання моральних норм відносно один одного. Порушуючи взаємні обов'язки, відходячи від гуманістичних принципів, антагоністи своїми діями підривають основи людського існування. Проте, у політичному просторі, антагонізм є фундаментальним для демократичного порядку, оскільки забезпечує формування політичних суб'єктів та підтримує динаміку демократичних процесів. Е. Лаклау та Ш. Муфф наголошують на тому, що антагонізм у суспільстві – це не просто фізичне протистояння, а складніше соціальне явище [27, с. 123]. Вочевидь, зовнішні прояви не є сутністю антагонізму, оскільки не формують глибоких структурних розбіжностей у суспільстві. Антагонізм, який супроводжує демократичні процеси, не є загрозою сам по собі, а радше необхідним елементом політичної динаміки, що сприяє постійному оновленню суспільних структур. Це важливо розуміти, вдаючись до аналізу політичного нігілізму, оскільки конфлікт, замість того щоб руйнувати демократичний устрій, навпаки, може його зміцнювати, якщо він ведеться в межах політичного дискурсу. Аби краще розуміти сферу розгляду нігілізму у демократичних державах, слід відкинути спрощене розуміння конфліктів і політичної боротьби як суто механічних або фізичних процесів.

Отже, стає зрозуміло, що сучасна демократична ідеологія часто обмежується поверхневими моральними оцінками, без глибшого переосмислення політичних структур. Внаслідок цього політичні дії залишаються безсильними та призводять до нігілістичної пасивності.

Політичний нігілізм у даній роботі постає як інструмент філософської критики, що виявляє структурні вади політичних систем, оскільки в першу чергу розкриває реакцію громадян на нинішню політичну ситуацію. Думаю, сучасна політика, з філософської точки зору, втрачає свою серйозність. Бадью помічає тенденцію «гри за владу», Гі Дебор називає нинішню ситуацію «спектаклем» і очевидним стає висновок, що політика втратила свою змістовну глибину, перетворившись на симуляцію. Країни Європейського Союзу, незважаючи на формальну демократичність, дедалі частіше стикаються з глибокою політичною

поляризацією, яку вищезгадані мислителі інтерпретували б як прояв занепаду політики як такої. Через це, часті зміни урядів, які можна помітити нині у країнах ЄС (найяскравішим прикладом стає Італія, що з часу заснування Республіки переживає хронічну політичну нестабільність) свідчать не про динамічність демократичного процесу і суспільний дискурс, а про зростання апатії до політики чи викривленого антагонізму, оскільки ідеї провідних партій базуються на повному запереченні політичних інститутів. Тому спрощене розуміння політичного нігілізму як суто деструктивного явища або, навпаки, як універсального засобу критики, є для нас недостатнім. Надалі ми будемо розглядати його в тісному зв'язку з моральними, правовими та соціальними аспектами, що формують нинішній політичний простір.

Отже, криза демократії вимагає не репресивної відповіді, а філософського переосмислення понять свободи, справедливості, участі й легітимності. Щоб подолати політичний нігілізм і відновити сенс демократії, сучасному суспільству варто переосмислити саму природу демократичного устрою — не як набору процедур чи інституцій, а як етичну, філософську і культурну практику, що постійно себе запитує і перебуває у відкритому пошуку. Можна вважати, що для подолання політичного нігілізму слід навчити суспільство розглядати недоліки демократичного державного устрою не як провал системи, а як симптоми її живої мінливості, що вимагає активної участі, критичного мислення та моральної відповідальності. Демократія має стати не лише формою правління, а способом співбуття, який визнає цінність конфлікту, множинності і незавершеності.

## РОЗДІЛ II. СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПОЛІТИЧНИМ НІГІЛІЗМОМ

Політичний нігілізм виникає як реакція на суспільний устрій, в якому він формується. Демократична система, хоча нині й вважається найбільш справедливим способом організації політичного життя, не позбавлена внутрішніх суперечностей. Вона має найбільший потенціал для набуття легітимності, оскільки забезпечує індивіду право бути визнаним політичним агентом, здатним впливати на державні інституції в інтересах як власних, так і колективних потреб. Проте у багатьох аспектах філософи розглядають демократію як режим, що у своєму розвитку залишається статичним. Проголошені нею цінності часто не мають достатнього захисту або не є належним чином обґрунтованими, щоб слугувати міцною основою для існування держави. Так розповсюджується стійке відчуття, що демократії стали некерованими, панівні коаліції видаються надто слабкими, а політичні процеси неспроможні відповісти на виклики. Справедливість більше не асоціюється з колективною політичною дією, натомість вона переноситься в індивідуальну площину особистого очікування випадкової події, здатної змінити реальність [9, с. 148]. Якщо громадяни не здатні жити без ілюзій, стає надзвичайно важко досягти тонкої межі між утопічним ідеалом і нігілістичним розчаруванням, між вірою в необхідність змін і прийняттям радикальної випадковості світу. Демократія стає стійкішою тоді, коли її сприймають не як гарантований шлях до прогресу, а як відкритий простір можливостей — завжди відкритий для випадкових змін, але попри це вартий участі.

Особливу увагу слід приділити тому, як криза представницької демократії, розчарування в політичних елітах та відсутність ефективних механізмів громадського контролю сприяють зростанню апатії, радикалізму та протестних настроїв у суспільстві. Багато громадян уникають незгод і розбіжностей, які природно виникають на будь-якому відкритому демократичному форумі, стурбованому важливими питаннями. Парадоксально, однак політична участь може викликати почуття безсилля та розчарування, що в наслідку ставить її під

загрозу [28, с. 11]. Аналіз цих явищ дозволяє визначити основні проблеми та їх причинно-наслідковий зв'язок, що сприяє глибшому розумінню взаємозв'язку між демократичною системою та політичним нігілізмом. В цьому питанні варто також орієнтуватися на сучасний дискурс щодо політичної філософії, аби забезпечити всебічний аналіз явища політичного нігілізму в контексті демократичних суперечностей та уникнути раніше згаданого практичного спрощення.

### **2.1. Демократія в стані напруги: між свободою та хаосом**

Жак Рансьєр зазначає, що з приходом демократії з'являється свобода порушувати встановлений порядок, внаслідок чого відбувається розрив усталених структур. Криза демократії стає очевидною через парадоксальне розуміння свободи в межах її устрою. Саме такий політичний режим надає індивіду найбільшу владу над власним життям, водночас надаючи значну свободу втручатися в життя інших, що підриває усталені ієрархічні структури системи. «Демократія перемогла, але треба розуміти значення цього тріумфу: принести демократію іншим людям не означає просто принести їм корисні наслідки конституційної держави, виборів і вільної преси. Це також означає внести в нього розлад» [37, с. 8]. Відтак демократію слід розглядати не просто як «владу народу», а і як владу людей, схильних до численних спокус та задоволення своїх пристрастей.

У цьому сенсі демократична система завжди балансує між свободою та загрозою хаосу, між легітимністю влади та її постійним підривом. Вона спонукає індивідів нехтувати загальним благом та порядком, користуючись новими свободами. Тому Рансьєр називає одною з основних причин кризи демократії її інтенсивне життя, яке надто сильно нагадує анархічне. Вибір, який був зроблений для подолання цієї інтенсивності демократичного життя – перенаправлення уваги на підвищення якості соціальних зв'язків та особистого щастя, мав збудувати більш відповідальне громадянське суспільство, однак призвів до того, що люди перестали опікуватися політичним простором і загальним добробутом взагалі. Відповідно, сучасні європейські інституції, включаючи ЄС, не є

демократичними в його розумінні, бо вони виключають справжню участь «будь-кого». Так відбувається протиставлення між суспільством, надмірно зосередженим на принципах управління й контролю та суспільством, що знищує себе в прагненні до самозбереження. Це призводить до двох протилежних підходів в аналізі сучасних демократичних держав. «Песимісти засуджують соціальну дезінтеграцію, спричинену крахом колективних обмежень і легітимації, які стали наслідком демократичного індивідуалізму та гедонізму. Оптимісти ж вбачають у цьому нову емансипацію, яка поєднує нарцисичний індивідуалізм із вільним ринком та виборчим правом» [36, с. 115]. Обидва погляди як такі не є суперечливими. Вони скоріше виражають ту саму метapolітичну реальність постдемократії (уточнене поняття у Ж. Рансьєра), де традиційні легітимаційні структури занепадають, а політика заміщується грою симулякрів, що коливаються між уявною свободою та реальною пустотою. Цікаво, що обидві позиції не захищені від перетворення у вкрай нігілістичне суспільство, де свобода редукується до споживчого вибору, а суспільний зв'язок — до поверхневих комунікацій, позбавлених глибини й зобов'язання.

Таким чином, демократія не стільки вирішує соціальні та внутрішньосистемні суперечності, скільки маскує їх, створюючи ілюзію узгодженості між державними інституціями та суспільними потребами. Проблема полягає не лише в неспроможності держави задовольнити очікування індивіда щодо його власних інтересів, а й у тому, що демократичне суспільство формує уявлення про громадян як частину постійно активного, проте позбавленого реальної єдності союзу. Рансьєр розглядає Європейський Союз як інституційну форму постдемократії, де влада належить технократам, експертам і фінансовим елітам. Демократія тут зведена до керованого консенсусу, в якому відсутня політична конфліктність, а тому — і політика як така. Ця єдність часто виявляється радше формою самопредставлення, ніж справжнім соціальним зв'язком, особливо коли порушується питання взаємозв'язку між державою та індивідом. Відтак, суперечності та кризи демократії інтерпретуються не як



невіддільні риси її функціонування, а як виняткові або випадкові явища, що нібито не становлять загрози для самої системи.

У цьому контексті демократія постає не лише як система балансування між свободою та контролем, а і як структура, що функціонує в метapolітичному просторі, де концепт спільноти втрачає свою соціальну та нормативну визначеність. Славой Жижек говорить: «Тут ключове розуміння Маркса залишається таким же доречним сьогодні, як і колись: питання свободи не повинно знаходитися переважно в політичній сфері... Такі речі залишені на процес поза політичним, і це ілюзія, що їх можна змінити, «розширивши» демократію: скажімо, створивши «демократичні» банки під контролем народу» [49]. Так у нього демократичні механізми є частиною буржуазно-державного апарату, що покликані забезпечити функціонування капіталістичного відтворення. З цієї перспективи, надмірний акцент на індивідуалістичних ідеалах демократії та логіці консенсусу, що приховує прагнення до централізованого контролю, може бути наслідком того, що питання свободи розглядається виключно у межах державних інститутів. Хоча демократичні права та механізми відіграють позитивну роль у формуванні громадянського суспільства, надмірна прив'язка до політичної системи може мати деструктивні наслідки, оскільки сприяє легітимації статус-кво замість пошуку радикальних змін у соціально-економічних відносинах. Умовно вільні громадяни демократичного суспільства дедалі частіше демонструють не активну участь, а механічне визнання статусу кво — без рефлексії, без прагнення до змін, із навмисним униканням будь-якої політичної відповідальності.

В той час як Джон Стюарт Мілль у питаннях свободи розглядає представницьку систему як практично необхідну, Рансьєр критикує ототожнення представницької демократії зі «справжньою» демократією, вказуючи на їх принципову відмінність. Він стверджує, що наші інститути є представницькими, а отже, олігархічними, а не демократичними. Під прикриттям боротьби з популізмом і захисту ліберальних цінностей, відбувається витіснення рівності,

заміна її «компетентним» управлінням. Це особливо помітно в структурах ЄС, де рішення ухвалюються за зачиненими дверима, без участі громадян.

У Мілля «тільки те врядування може цілком задовольнити всі потреби суспільства, до якого залучено весь народ; проте оскільки в спільноті, кожен громадянин може подбати тільки про вкрай маленьку частину спільних проблем, з цього випливає, що ідеальним типом досконалого врядування є врядування представницьке» [2, с. 178]. На думку Рансьєра ми маємо виокремлювати саме радикальну концепцію демократії, в якій головним є не консенсус і стабільність, а постійна можливість змін, що виникають через боротьбу за визнання. Сучасні європейські інституції борються з розбіжністю, яка є умовою демократії. ЄС прагне до гомогенності рішень, норм і цінностей, а це, на думку філософа, пригнічує саму суть політичного — суперечку, конфлікт, голос «іншого». «Політика існує всюди, де підрахунок частин і партій суспільства порушується записом частини тих, хто не має участі» [36, с. 123]. Тобто політика існує там, де суспільний порядок не є завершеним, де ті, хто не має права голосу, можуть заявити про свою рівність. Якщо ж усе зведене до суми передбачених частин, політика зникає - залишається лише адміністрація, управління вже встановленим порядком без місця для нових суб'єктів. Так ефективна політична діяльність має робити видимим те, що зазвичай залишається невидимим, і перетворювати маргіналізовані голоси на дискурс, що за своєю природою здатний вершити конструктивні зміни в суспільстві. В іншому разі, коли голос суспільства зводиться до однієї домінантної ідеї, демократія ризикує втратити те, що робить її «демократичною». Така уніфікація не долає нігілізм — вона його маскує, прикриваючи пустоту уявною певністю та стабільністю.

У цьому контексті сучасна міграційна криза, яка особливо гостро постала перед європейськими демократіями, набуває глибшого філософського виміру — вона ставить під сумнів усталені уявлення про природу політичних кордонів. Територіально-державний принцип, що традиційно визначає межі демократичної участі, є проблематичним, оскільки спирається на припущення про незмінність і легітимність існуючих державних кордонів [5, с. 96]. Проте історична динаміка

засвідчує, що кордони є не лише мінливими, а й постійним об'єктом політичних і військових конфліктів. Отже, трактування їх як непорушної «даності» є необґрунтованим. Щобільше, територіальний підхід є надто обмеженим, оскільки не враховує різноманіття форм соціального співжиття — від родини до транскордонних мереж — де також постає питання про право на участь і вплив.

Європейські демократії були змушені сформулювати політичні відповіді на ці виклики, однак часто вони залишалися непослідовними або суто технократичними. Відсутність ясної і морально переконливої позиції щодо міграції сприяла поширенню у суспільстві переконання, що демократичні режими ставлять абстрактні права «інших» вище за безпеку та добробут «власних» громадян. Це спричинило делегітимацію гуманістичних засад, на яких формувалася європейська демократія. Таким чином, міграційна криза стала каталізатором виявлення глибинних суперечностей демократичного ладу, спричинивши зростання нігілістичних тенденцій — таких як євроскептицизм, політична апатія, підтримка популізму та навіть тяжіння до авторитарних моделей. Нездатність ліберальних демократій переконливо відповісти на фундаментальне питання про те, хто має право бути частиною політичного «ми», спричинила втрату довіри й посилила уявлення про демократію як про слабку, дезорієнтовану і неефективну систему перед глобальними викликами.

Не дивно, що Рансьєр говорить про необхідність боротьби з катастрофою демократичної цивілізації, деліберативна форма демократії вимагає постійного процесу обговорення та переосмислення чинних порядків. Вона ґрунтується не просто на голосуванні чи представницьких механізмах, а на активній взаємодії громадян у процесі прийняття рішень. На думку Жака Дерріда, полемічний простір демократичного прийняття рішень протиставляється поняттю деліберативної демократії, яка наперед визначає нормативні процедурні критерії [16, с. 584]. Він висловлює ідею, що, намагаючись зробити демократичні процеси більш зрозумілими та впорядкованими, може виникнути ризик нав'язування єдиної універсальної мови або способу мислення. Це обмежить справжню відкритість демократії, де мали б звучати різні голоси, зокрема маргіналізовані

або радикальні. З одного боку, демократія потребує інституційних рамок для ефективного управління, з іншого – надмірна бюрократизація процесу може звести політичну участь до формальної процедури, що не дозволяє реальним змінам відбутися. Відтак створюється певна напруженість між легітимністю інститутів та ширшою участю громадян. Однак, на відміну від Бадью чи Рансьєра, які вбачають у ЄС постдемократичну чи олігархічну структуру, Дерріда бачить у Європі — особливо у її ідеї — незавершений, відкритий політичний і етичний проект. Тобто він не відкидає саму ідею об'єднаної Європи, а критикує спосіб, у який вона будується.

Так, можна зробити висновок, що ключовим викликом демократії є не лише зовнішні загрози чи внутрішні дисфункції, а глибинне непорозуміння щодо її сутності. Сам парадокс полягає в тому, що демократія, даруючи свободу, одночасно продукує відчуття хаосу й нестабільності. Тому, в моменти кризи, розкривається фундаментальна незавершеність і внутрішня суперечливість демократичного проекту. Він більше не виглядає здатним однозначно відповісти на питання про межі спільноти, природу легітимності чи баланс між індивідуальними правами та колективною безпекою. Так і з'являються нігілістичні настрої у політично-соціальному просторі.

Таким чином, справжня демократія — це завжди втручання в наперед визначений порядок, завжди відкритість до появи нового суб'єкта, до несвоечасного голосу. Демократія — це політична форма, яка існує в умовах постійної напруги між свободою і порядком, між відкритістю й структурованістю. Саме це ми помічаємо й у Рансьєра — це не стабільна система управління, а радше простір постійної мінливості, відкритий до конфліктів, які роблять політику можливою. У цьому сенсі ми не можемо назвати демократію завершеним проектом. В цій напрузі — її сила і водночас її вразливість. І якщо ми почнемо сприймати демократію не як гарантований набір процедур, а як безперервну етичну, філософську й політичну практику, тоді навіть її кризи можна розглядати не як ознаки занепаду, а як каталізатори глибшого переосмислення і оновлення її сутності.

## 2.2. Демократична легітимність і популістський виклик

Стрімкий розквіт капіталізму, створив ситуацію, за якою сформувалися певні очікування щодо споживання і ми маємо змиритися з тим, що демократія не може існувати поза економічними реаліями. Для Ю. Габермаса проблема кризи легітимації полягає в тому, чи має держава достатньо легітимних підстав для втручання в економічну діяльність суспільства [33, с. 341]. Буржуазна політика полягає в тому, що вона, діючи в рамках капіталізму, не здатна забезпечити сталість і розвиток без постійного повторення циклів виробництва і споживання. Це, своєю чергою, створює суспільство, яке втрачає можливість вийти за межі цієї логіки, стаючи все більш закритим і обмеженим. Так механізми демократичного управління все більше піддаються капіталістичним інтересам, не маючи достатнього нормативного ресурсу для визначення легітимності втручання. Суспільство дедалі більше підпорядковується логіці капіталістичного відтворення, в наслідок чого громадянська участь звужується, оскільки утверджується установка, ніби «успішність» держави визначається винятково ефективністю функціонування ринку.

Таким чином, раніше обговорене поєднання капіталізму з демократичними механізмами утворює певну загрозу того, що політична влада буде використана для підриву індивідуальної економічної та політичної свободи. Визначальним фактором цього процесу є характер контролю над капіталістичними структурами, а також способи його реалізації. «Саме тоді, коли уряд втручається, намагаючись керувати економічним попитом за допомогою монетарних і фіскальних методів та/або нав'язуючи централізоване планування, розвиваються кризи» [23, с. 16]. З огляду на це, широка децентралізація економічної влади та функціонування вільного ринку можуть виступати важливими механізмами забезпечення демократичних інститутів і стримування тенденцій до авторитаризму.

Якщо займатися питанням розширення політичної участі суспільства в подібних процесах, то дискусія ризикує втратити характер обговорення і перетворитися на низку публічних виступів, без реальної взаємодії між

учасниками: «Деліберативні рішення видаються нелегітимними для тих, хто залишився поза форумом, тоді як залучення більше ніж кількох людей швидко перетворило б подію на виступ, а не на обговорення» [32, с. 181]. Замість становлення простором для колективного пошуку рішень, демократія перетвориться на арену популістичних маніпуляцій або фрагментованих монологів. Таким чином, проблема демократичного процесу полягає не лише у забезпеченні формальної залученості, а й у збереженні можливості продуктивної взаємодії.

Для ідей деліберативної демократії плюралізм у межах рефлексивної дискусії виступає ключовим механізмом суспільного об'єднання. Однак водночас зростає загроза популізму, який дедалі активніше проникає в демократичні процеси, пропонуючи спрощені рішення для складних проблем задля посилення централізованого контролю та зміцнення особистої влади політичних лідерів. У цьому контексті необхідно усвідомити, що така демократія, як система, заснована на ідеалі раціонального дискурсу, не здатна ефективно функціонувати під надмірним тиском популістських стратегій. Вона потребує поступових і зважених рішень, оскільки намагання швидко розв'язати комплексні соціально-економічні проблеми або приховати їх суперечності за фасадом уявного порядку може призвести до дестабілізації політичної системи, втрати її демократичної сутності та масштабному розчаруванню у результатах політичних дій. Якщо ліберальна демократія належить до системи правління, в якій органи влади чуйні й підзвітні вимогам суспільства, то гіпердемократія виникає, коли політичний тиск, необхідний для функціонування системи, зростає, а самі «вклади» (за Девідом Істоном) у політичну систему – вимоги, очікування та запити від суспільства, перевантажують державні механізми [15, с. 191]. Нігілістичне суспільство, в цьому контексті, — це суспільство, що не здатне впоратися з тиском політичного на власне життя і приймає пасивну форму впливу на будь-які рішення заради самозбереження. Аби уникнути руйнації власного комфорту, індивіди або плывуть за течією, ігноруючи суспільно-політичні впливи, або намагаються зруйнувати їх першими.

Така напруга нерозривно пов'язана також із неоднозначними відносинами між демократією та популізмом. В той час, коли популізм визначається лише ідеєю абсолютної влади народу, він надто мало уваги приділяє неоднорідності вибірки. Ідеологія популізму наголошує на тому, що народ постає однорідним політичним тілом, ігноруючи ідентичність кожного окремого суб'єкта, а відтак, призводить до формування антагоністичного поділу між тими, хто «підходить» до ідеї єдності, і тими, хто «перешкоджає» їй. «Фантазматичний образ органічної єдності політичної спільноти намагається забезпечити безпеку чіткої та однозначно визначеної колективної ідентичності, що усуває потребу в трудомісткій демократичній конструкції тимчасових інтерпретацій цієї спільної ідентичності» [3, с. 414]. У цьому контексті легітимність не визначається через інституційні механізми, інклюзивність чи політичні процеси, а через ідею про єдність та однорідність, яка передбачає, що лише ті, хто поділяє цю єдність, мають право брати участь у політичному процесі й виражати волю народу.

Зростання популістських рухів у рамках демократичних режимів слід розглядати через призму парадоксальної природи конституційної демократії, в контексті якої популізм стає реальною загрозою лише тоді, коли популістський елемент бере верх і прагне домінувати або маргіналізувати інші елементи в цій складній і суперечливій комбінації [3, с. 409]. Так популізм не просто виступає як зовнішня загроза демократичним інститутам, але й кидає виклик цим інститутам зсередини, апелюючи до самої суті демократії. Це ставить популізм у складну та парадоксальну позицію, оскільки він намагається досягти демократичних цілей, одночасно викликаючи загрози для вже встановлених демократичних структур.

Інтелектуальний дискурс, який Жак Рансьєр аналізував у «Ненависті до демократії», широко поширився, зокрема підживлюючи оновлення ультраправих, які вбачали інтерес у переробленні традиційних расистських аргументів як захисту республіканських і світських ідеалів [38]. Така трансформація дозволила легітимізувати обмеження основоположних свобод у Європі — зокрема через заборону окремих форм релігійного одягу або

встановлення вимог до «публічного обличчя» громадянина як умовної ознаки прозорості перед державою. Усе це є проявом тенденції, яку Рансьєр визначає як девальвацію демократії — її зведення до набору контрольних механізмів, що виключають замість того, щоб включати, нормують замість того, щоб визнавати множинність.

Таким чином, протистояння полягає в тому, що популізм може піддавати сумніву встановлені демократичні інститути, намагаючись повернути демократичну владу безпосередньо народу, в той час, як ідея, наприклад, ліберальної демократії часто базується на представницькому управлінні та механізмах, які, хоч і забезпечують захист прав і свобод, можуть здаватися віддаленими або недостатньо чутливими до вимог громадян. Популізм, викликає конфлікт між ідеалами демократії та тим, як ці ідеали реалізуються на практиці, ставлячи під сумнів відповідність між прагненнями народу і формальними інституційними процедурами, які існують у демократичних системах. Лаклау розглядає популізм як динамічну форму політики, яка не тільки ставить під сумнів стабільний порядок, але і є можливістю для політичної реконструкції через нові форми організації ідентичності та волі [4, с. 493]. Тому ця напруга між руйнуванням і відновленням є важливою рисою популістської логіки в його теорії, яка підкреслює політичну активність як процес змін, що не можуть бути визначені заздалегідь. З іншого боку, демократія страждає від поширення відчуття, що легітимність залежить від постійної боротьби за «чистоту» демократичних ідеалів. Водночас це неминуче призводить до розвитку нігілістичних настроїв, коли громадяни втрачають віру в ефективність політичних процесів і ставлять під сумнів саму цінність демократичного устрою, якщо він не здатен подолати внутрішні суперечності та кризи.

Легітимність демократичного уряду часто залежить не від його фактичної ефективності або законності, а від того, наскільки він відповідає абстрактному ідеалу демократичної системи. Чим більш утопічний ідеал пропагує демократична ідеологія, тим більші вимоги висуваються до практичної реалізації демократії: «Той, хто розглядає демократію як практичний метод прийняття



рішень, виправданий нормативним ідеалом, не вважає її основою законного уряду, а сприймає її легітимність як таку, що походить від ідеалу демократії» [5, с. 99]. В цьому полягає певна криза демократичної легітимності, що будується на різниці між демократією як практичним процесом і демократією як концептуальним і нормативним ідеалом.

Важливо зазначити, що у випадку, коли питання легітимності державних дій не постають, а всі рішення автоматично визнаються правомірними, зникає саме поняття політичного. Як зазначає Жак Дерріда, політика можлива лише за умов конфлікту суперечливих імперативів, які роблять вибір неоднозначним та відкритим до критики. Якщо ж правомірність державних рішень не піддається сумніву, зникає простір для дискусії про справедливість, а разом із ним і сама політична сфера як така [20, с. 189]. У європейському просторі для Дерріда постає питання національних ідентичностей, які не мають бути пригнічені, а радше включені в плюральність.

Узагальнюючи, слід наголосити, що сучасна демократія опинилася в ситуації різностороннього виклику. Популізм є серйозною загрозою для демократичних інститутів, оскільки прагне знищити внутрішню плюралістичну структуру демократії, замінюючи її спрощеною ідеєю народної однорідності. У крайньому негативному ключі популізм має намір винищити те, що робить демократію політичною загалом. Саме тому розглянуті ідеї Лаклау, Габермаса і Рансьєра здебільшого сходяться на думці, що демократія дедалі більше втрачає здатність бути простором легітимного, відкритого й багатоголосого публічного обговорення. Легітимність демократичного уряду нині починає залежати від абстрактних ідеалів, а не від реальних результатів. Крім того, як ми можемо помітити, сучасні демократії ЄС виконують функцію нейтралізації конфлікту, замість того щоб дозволити йому стати джерелом політичного оновлення. Така трансформація створює ґрунт для зростання недовіри до інституцій, політичного нігілізму та розчарування у самій ідеї демократичного процесу.

Ці тенденції вказують нам на ще глибшу проблему — кризу демократичного дискурсу як такого. Аби розглянути причини даної кризи, надалі

ми зосередимося на тому, як у сучасних умовах ускладнюється можливість раціональної політичної комунікації, які чинники обмежують потенціал демократії та як це впливає на здатність суспільства до колективного осмислення спільного блага та природи демократичної думки.

### **2.3. Політичний нігілізм та криза демократичного дискурсу**

В багатьох аспектах проблема політичного нігілізму стосується питання масштабу та мотивації. Якщо ми розглянемо її в контексті деліберативної демократії, яка надає найбільший простір для рефлексії щодо легітимації, стає очевидною суперечливість такої ідеології. Класична концепція деліберативної демократії передбачає, що процеси ухвалення рішень повинні ґрунтуватися на широкому обговоренні, в якому мають брати участь усі зацікавлені сторони. У ЄС така політика — маргіналізована або пригнічена, тому що вона загрожує структурі стабільності, яку намагаються утримати еліти.

Постає проблема визначення масштабу таких «зацікавлених груп», критерії їх відбору та питання, чи взагалі має сенс подібне розділення залежно від часового та суб'єктивного контексту. «Важко уявити, як сотні, а тим більше мільйони людей можуть «правдоподібно міркувати разом», з огляду на необхідність забезпечити рівний час для висунення пропозицій і глибокого критичного аналізу кожної з них» [31, с. 6]. З цієї ж причини, не всі групи взагалі можуть бути зацікавленими у тих чи інших питаннях. Однак, це очевидно питання антагонізму, який в Лаклау та Муффа постає невіддільною частиною демократизації процесів. Демократії не вистачає залученості. Результати політичних рішень стають все менш обов'язковими для громадян і не представляють тої відповідальності, якої потребує ефективне функціонування системи. Проблема мотивації в контексті деліберативної демократії полягає в труднощах залучення достатньої кількості громадян до активної участі, оскільки їх мотивація обмежена через низку соціальних, економічних і психологічних факторів. Поки суспільство ігнорує дискурс і зіткнення інтересів у межах демократичного поля, режим ризикує стати повністю недемократичним, через нестачу поглядів.

Слід також зауважити, що антагонізм, який є важливим елементом розвитку плюралістичних систем, сприяє формуванню дискурсу в політичному просторі, водночас виявляючи його суперечливі аспекти. У цьому контексті нігілізм слід розглядати не як ідейну течію, що може бути подолана, а як явище, яке глибоко укорінене в суспільно-політичних процесах і навряд чи може бути остаточно знищене. Як зазначав Фрідріх Ніцше, усвідомлення відсутності трансцендентного порядку, який міг би слугувати фундаментом для людського існування, заперечення вічних істин, а також абсолютних категорій добра і зла призводить до своєрідного розщеплення розуму [11, с. 97]. Антагонізм, який, за Ш. Муффа, може слугувати засобом подолання нігілізму через розширення спектра політичних поглядів, в тій же мірі може сприяти його поглибленню у разі недостатньої раціональної рефлексії в суспільному дискурсі.

Попри все, сучасне суспільство не має єдиного ідеологічного підґрунтя, яке слугувало б спільною основою для обґрунтування політичних і моральних норм. У межах однієї демократичної держави, важко уявити ситуацію, за якої громадяни володіють настільки високим рівнем ціннісної спорідненості, щоб формувати одностайне розуміння ключових політичних і моральних категорій. Це і намагається контролювати демократичний плюралізм. Відтак, політичний дискурс не обмежується аналізом загальних наслідків демократичних рішень, а значною мірою визначається суб'єктивними трактуваннями базових принципів, що залежать від індивідуальних переконань та культурного контексту. «У радикально плюралістичному суспільстві, де множинні всеосяжні доктрини не лише співіснують, а й дедалі більше розходяться, можливості для обґрунтування рішень у межах суспільного розуму стають обмеженими. У деяких контекстах і щодо певних питань цей дефіцит аргументів може досягати критичної межі, за якою виправдання стає фактично неможливим» [41, с. 24]. Наприклад, питання рівності передбачає необхідність виправдання будь-яких відмінностей у статусі або ставленні до людей, але в умовах множинності поглядів і ослаблення поняття суспільного консенсусу це виправдання стає дедалі складнішим, а інколи навіть неможливим. Це породжує додаткову напругу у дискурсі, що проявляється в

ухиленні від обґрунтованих аргументів, маніпуляціях, емоційних атаках та стигматизації опонентів, яких звинувачують у фанатизмі або ненависті.

Багато в чому покращення сформованої ситуації залежить від рівня рефлексивності у сфері політики. Проте, останнім часом ми помічаємо все більше інформаційного перенасичення та поляризації, зростає ризик підміни раціональної аргументації маніпулятивними стратегіями, спрямованими не на змістовний діалог, а на вплив та контроль. «Одним із відомих уявлень про маніпуляцію є те, що маніпуляція передбачає вплив на людину таким чином, що недостатньо залучає її раціональні здібності» [8, с. 110]. Вона позбавляє індивіда можливості самостійно формувати переконання, підриваючи його здатність до критичного мислення та раціонального ухвалення рішень. Водночас слід зауважити, що повне «підривання» раціональних здібностей індивіда є малоймовірним. Маніпуляція швидше діє шляхом експлуатації когнітивних упереджень та слабких сторін у розумінні індивідами політичного простору. З огляду на це, маніпулятивні стратегії можуть розглядатися як загроза політичній рівності, яка передбачає презумпцію автономності та раціональної компетентності громадян. Особливо руйнівного характеру цей процес набуває в умовах «колективного нарцисизму», коли групова ідентифікація стає визначальним чинником політичної поведінки, а рефлексивний дискурс підміняється сліпим прийняттям нав'язаних наративів.

Ряд проблем, розглянутих вище, безпосередньо пов'язані з нестачею якісної суспільної дискусії, вільної від зовнішніх впливів та примусу. Справді якісна громадянська участь сприяє зміцненню зв'язку між громадянами та державою, оскільки забезпечує усвідомлення процесів прийняття рішень. «Захищаючи недемократичні форми правління, багато вчених все ще стурбовані тим, що широка участь громадян заохочує до нерозумних рішень, вони мають менше знань, менше інформації та є менш послідовними у своїх думках ніж еліти» [28, с. 11]. Недостатньо лише збільшувати рівень залученості через зовнішню мотивацію, якщо сам дискурс залишається нерефлексивним і піддається маніпулятивним впливам. Навіть якщо певні рішення не повністю

враховують інтереси меншості, індивіди, розуміючи їх причини та наслідки, можуть критично оцінювати вагомість для суспільства в цілому. Оптимальним сценарієм є такий, у якому важливу роль відіграє всебічне обговорення широкого спектра політичних питань, зокрема тих, що стосуються вразливих соціальних груп.

Так, у даній роботі, до результатів політичного нігілізму через кризу демократії можна також віднести й посилення проявів «колективного нарцисизму». Т. Адорно вводить це поняття для пояснення нових форм групової ідентифікації серед тих, для кого «черствий світ обіцяє все менше і менше задоволення» [35, с. 3]. Така групова ідентифікація формується як механізм компенсації соціальної фрустрації, що виникає внаслідок відчуження індивідів від суспільного життя. Виходить, що замість того, щоб сприяти збагаченню політичного дискурсу через індивідуальні ідейні внески люди шукають втіху в колективній ідентичності, що обмежує можливості для самореалізації та, як наслідок, ускладнює розвиток демократичних механізмів. Відтак, політичний нігілізм у демократичних процесах набуває двох основних наслідків: байдужості та радикалізму [11, с. 97]. У такому контексті «колективний нарцисизм» може створювати ілюзію консенсусу в державі, консолідуючи суспільство навколо певних ідеологічних наративів. Проте це супроводжується прагненням до групової гомогенності, унаслідок чого альтернативні позиції маргіналізуються або навіть розглядаються як загроза.

Байдужість виникає з усвідомлення відсутності об'єктивного сенсу та неминучої рівноцінності всіх подій, що породжує відчуття безсилля перед суспільними процесами. Наприклад, останнім часом вкорінився термін «демократичний дефіцит» ЄС, який позначає розрив між інституційною владою та реальним впливом громадян на прийняття рішень. Цей дефіцит особливо посилюється в умовах політичного нігілізму, коли громадяни не лише не мають впливу, а й не вірять у можливість мати такий вплив. У такій ситуації індивід приходить до висновку, що жодні зусилля не здатні вплинути на перебіг подій, а отже, немає підстав для активної участі в суспільному житті. Це спричиняє

відстороненість від громадської сфери, концентрацію на приватному житті як єдиному джерелі комфорту та безпеки, що, зрештою, веде до конформізму та пасивного прийняття політичної ситуації. Радикалізм як реакція на нігілізм, пропонує тотальне заперечення та знищення встановленого порядку, оскільки сам акт руйнування набуває більшого значення, ніж створення нової системи. Нині ми спостерігаємо його у прояві тоталітарних тенденцій або жорстке переважання праворадикальних партій у європейських демократіях, що покликані повністю зруйнувати режим демократичних інституцій. Це знижує конструктивність суспільного дискурсу, оскільки навіть потенційно корисні ініціативи нерідко сприймаються з недовірою та тотальним неприйняттям з боку осіб, налаштованих нігілістично. У результаті відбувається не просто ерозія розуміння демократичних інституцій та процедур — суспільство поступово втрачає саму здатність до виявлення й артикулювання політичного інтересу.

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що політичний нігілізм виявляється в межах сучасної демократії через ослаблення суспільної мотивації, кризу ідеологій та занепад політичного дискурсу. Дані аспекти змушують замислитися над тим, що деліберативна модель демократії, яка передбачає активну участь усіх зацікавлених сторін у процесі ухвалення рішень, виявляється обмеженою у своїй здатності забезпечити рівноправний діалог у масштабі великих суспільств. Саме це породжує відчуття виключення та знижує довіру до системи. Питання антагонізму, в якому ми посилаємося на ідеї Лаклау та Муффа, може бути джерелом плюралізму та демократичного оновлення, однак водночас виявляє глибоку суперечність політичного простору і, за відсутності раціонального осмислення, лише посилює нігілістичні настрої. У суспільстві, де бракує спільних ідеологічних орієнтирів, а дискурс визначається множинністю суб'єктивних позицій, дедалі важче досягти морального й політичного добробуту.

Особливо важливо надалі звернути увагу на думку, згідно з якою демократія має бути зрозумілою передусім самому народові. Лише тоді, коли громадяни усвідомлюють значення демократичних процесів для власного

добробуту та автономії, можна сподіватися на зниження впливу політичного нігілізму. Отже, необхідно не лише оновлювати політичні інститути, а й звернутися до глибшого переосмислення ролі політики в людському мисленні. Це означає — посилити філософське осмислення політичних явищ у свідомості громадян, приділити увагу розвитку критичного мислення, громадянської зрілості та відповідальності, а також розглянути ключові напрями, в яких ця робота має здійснюватися. Саме в даному моменті роботи — кризи демократії, антагонізму, фрагментації — виникає потреба повернення політичного суб'єкта, здатного мислити, діяти та брати участь. Це заклик до повернення політики, де демократія повинна наново себе переосмислити.

### РОЗДІЛ III. ФІЛОСОФІЯ ДЕМОКРАТІЇ: ШЛЯХ ВІД РОЗПАДУ ДО СТВЕРДЖЕННЯ

З урахуванням виявлених недоліків демократичної системи, доцільним є окреслення можливих шляхів їх подолання. Усунення цих проблем потребує комплексного підходу, що охоплює як інституційні, так і суспільно-культурні аспекти функціонування демократії. В даному розділі аналізуються варіанти покращення демократичної системи, які постають у філософському дискурсі. Окрім того, розглядаються припущення не лише щодо модернізації політичної системи, але й можливості її заміни. Необхідно відмовитися від сприйняття демократії як ситуації, де «все йде», а «проста людина» позбавлена захисту від цього [14, с. 223]. В цьому контексті важливо чітко розмежувати утопічну модель демократії, що здебільшого формується в філософському просторі як спроба пошуку ідеалу, та її практичне втілення, яке супроводжується численними викликами. Теоретичні моделі демократії, що апелюють до абсолютної рівності, необмеженої свободи та всеосяжної участі громадян у прийнятті рішень, мають переважно нормативний характер і тому обмежену цінність для даного дослідження.

Водночас досягнення ідеалу не слід вважати апіорно неможливим. У питанні демократичного розвитку це радше свідчить про необхідність пошуку реалістичних, прагматично обґрунтованих механізмів вдосконалення, а не простого апелювання до абстрактних утопічних норм. Для коректного переосмислення демократії варто перестати повністю ототожнювати її з організацією державних структур. Вона розглядається не просто як поділ влади, а як «засіб оптимізації суспільного життя, щоб воно краще відповідало інтересам кожної людини» [14, с. 231]. Сучасна демократія дедалі більше виявляється не стільки інституційною конструкцією, скільки формою буття політичної суб'єктності, що ґрунтується на внутрішніх якостях людини. Її стійкість і життєздатність визначаються не лише механізмами влади, а передусім глибиною громадянської свідомості, здатністю до рефлексії, моральною відповідальністю та відкритістю до діалогу.



### 3.1. Чи можлива альтернатива демократії?

Хоча перехід до демократії загалом розглядається як найдоцільніший шлях розвитку для сучасного плюралістичного суспільства, не можна ігнорувати факт, що на практиці демократія у більшості держав істотно відхиляється від свого «ідеального» типу. Натомість ми стикаємося з різноманітними формами її гібридизації, в яких демократичні процедури поєднуються з авторитарними, популістськими або технократичними елементами. Жодна демократія не є «чистою» у класичному сенсі. Політичні поняття завжди перебувають у боротьбі за значення. У поєднанні демократії з іншими режимами ми не думаємо про виключення з цих поєднань саме «демократії». Її виключення означатиме поразку в цій боротьбі — і визнання, що демократія більше не є бажаною формою влади. Тому, оскільки вона завжди перебуває в діалозі з іншими формами організації влади, мова йде не про чистоту, а про баланс. Щоб глибше усвідомити значущість демократичного поступу, доцільно звернутися до його головних альтернатив.

Т. Гоббс, наприклад, демонструє певний скепсис щодо демократії як форми правління. На його думку, будь-яка влада є лише «теперішнім засобом» для досягнення «видимого майбутнього блага» [18, с. 9]. Гоббс визнає легітимність тієї чи іншої політичної форми лише в тому разі, якщо вона здатна гарантувати мир і порядок, адже у природному стані всі люди рівні, але ця рівність неминуче веде до конфліктів і взаємного страху. Ідеї Гоббса про центральну владу, як гаранта порядку, певною мірою актуалізуються навіть у сучасних демократіях, зокрема у Франції, де дискусії довкола законів про безпеку демонструють внутрішню напругу між правами людини та потребою у контролі. У цьому контексті демократія, яка ґрунтується на рівному праві голосу для всіх, не розв'язує базову проблему страху й конфлікту, оскільки більшість людей схильні діяти нерационально, керуючись емоціями та власними егоїстичними інтересами. Таким чином, Т. Гоббс будує свою політичну систему дедуктивно, виходячи з базових положень про природу людини та, як наслідок, виокремлює важливість «суверенітету». Він вважає, що демократична форма правління залишається

надто ризикованою. Вона може швидко втратити стабільність і перетворитися на безлад, якщо не буде належного контролю.

Централізовані альтернативи демократії, зокрема монархія, безумовно заслуговують на теоретичний розгляд, однак у сучасному контексті їх потенціал видається суттєво обмеженим порівняно з перспективами розвитку демократичного врядування. На відміну від демократичного уряду, «на монарха дивилися лише як на суддю, а не як на законодавця» [21, с. 108], оскільки його влада не полягала у створенні правопорядку, а здійснювалася в межах уже наявної системи норм, що вважалася вкоріненою у бутті та мала об'єктивне або навіть природне походження. Така концепція передбачає наявність суб'єктивних прав, що не лише зберігаються незалежно від волі правителя, а й визнаються рівними до його суверенних прав.

Натомість Т. Гоббс послідовно відстоював протилежну позицію, підкреслюючи, що саме монарх має виступати джерелом вищої політичної влади. У його концепції суверен наділяється повнотою повноважень — законодавчих, виконавчих і судових — що є передумовою забезпечення миру та стабільності в суспільстві. Дж. Гаррінгтон, критикуючи цей підхід, зауважував, що Гоббс прагнув вивести політичні принципи поза межі історичного аналізу, зокрема як прихильник абсолютної монархії [10, с. 407]. Позиція Гаррінгтона видається цілком зрозумілою, він запозичив з філософії Гоббса лише ті положення, які відповідали його власному баченню політичного устрою. Водночас з допомогою критики ідеї абсолютної влади, Гаррінгтон відмежував свою концепцію від ризиків, що виникають у випадку посилення автократичних тенденцій, властивих монархіям.

Звісно, в контексті сучасних конституційних монархій, не можливо ігнорувати той факт, що монарх може символічно репрезентувати весь народ, на відміну від політика, який завжди прив'язаний до певної ідеології чи інтересів. Однак, «символічна позиція монархії, її містика та магія вже недостатні самі по собі, щоб підтримувати її в сучасному сумнівному світі» [6, с. 304]. Сучасні суспільства критичніші, освіченіші та корисніші, їм вже недостатньо «бачити»

монархію — вони хочуть розуміти її функцію і, певною мірою, бачити дію. Приклад Великобританії показує, що навіть у парламентській монархії символічна влада монарха зберігається, однак ефективність системи визначається саме певними демократичними інститутами. Відтак, хоча сучасні монархії часто демонструють високий рівень стабільності, цю стабільність не варто пояснювати виключно формою правління. Ймовірніше, вона є наслідком тривалої історичної тяглості, глибоко вкорінених політичних традицій і небажання кардинальних змін, які може викликати демократичний дискурс. Така позиція може пригнічувати реформаторські імпульси, ігнорувати нові соціальні потреби та відтворювати структурну нерівність. Інакше кажучи, стабільність без оновлення — це не стійкість, а ризик поступового загнивання.

В такому випадку автократія, як характеристика способу реалізації влади, стає реальною загрозою. Попри поширену думку, що централізована влада в руках однієї особи чи вузького кола може забезпечити стабільність і процвітання держави, на практиці така модель управління часто призводить до порушення головного стимулу й інтересу громадянина — розширення особистих прав. В межах автократичної системи зазвичай відсутні не лише інституції, а й базові політичні практики, які б забезпечували реальний захист таких прав. «У соціалістичній Східній Європі свого часу з іронією жартували: «ми вдаємо, що працюємо, а вони вдають, що нам платять» [7, с. 3]. Цей вислів дещо відображає характер формальної симуляції соціальних інститутів — ринок праці, що мав би функціонувати як єдина економічна структура, виявився неефективним через відсутність необхідних процедур і механізмів. Аналогічно, юридичні та бюрократичні інструменти в умовах авторитарного правління часто не здатні розв'язати реальні проблеми, оскільки самі ці інструменти є частиною системи, яка імітує, але не реалізує належне управління. Виходить, що демократія має суттєву перевагу у питанні залученості суспільства в політичний процес. Хоча поширеною є думка, що не всі громадяни володіють достатнім політичним досвідом і розумінням для ефективної участі в управлінні державою, заперечувати значущість їх підтримки та участі в легітимації для політичного

режиму неможливо. Тому для сучасного розуму демократичні вибори видаються кращими, ніж сподівання на хорошого правителя.

Отже, якщо ми визнаємо, що демократія на сьогодні є найбільш прийнятною формою політичного устрою, постає закономірне питання: як забезпечити її довготривале існування, адже жоден політичний режим не є вічним: «Демократія повинна бути забезпечена насамперед розумним інституційним дизайном. Фундаментальні правила, які визначають спосіб функціонування системи, незалежно від того, є вони частиною письмової конституції чи ні, мають бути розроблені таким чином, щоб система була справді демократичною» [25, с. 6]. Успішна демократія така, де інституційні механізми унеможливають концентрацію влади, зловживання процедурами й водночас дозволяють ефективно ухвалювати рішення. Це означає, що вона повинна стримувати приватні інтереси обраних представників, спрямовуючи їх діяльність на досягнення загального блага. Водночас якщо більшість громадян не виявляє зацікавленості до політичного процесу, зростає ризик делегування влади особам, які не завжди відповідають критеріям політичної зрілості. Цього можливо уникнути лише за умови, що до управління допускаються ті, хто поєднує компетентність зі здатністю до раціональної рефлексії. Такий підхід передбачає можливість інтеграції елементів аристократії до демократичного процесу — з метою збереження балансу між участю та якістю рішень.

Проте, тут постає більш фундаментальне питання, що виходить за межі політичного механізму і зачіпає саму природу людської гідності. У аристократичного принципу, навіть в поєднанні з демократичними системами, завжди існує ризик, що частина громадян почне відчувати власну маргіналізацію — не лише через обмежену політичну участь, а й через усвідомлення своєї «непридатності» до неї. Якщо право ухвалювати важливі рішення поступово концентрується в руках вузького кола «компетентних», це неодмінно породить відчуття виключення та соціального відчуження серед широких верств населення. Люди, яких позбавили навіть потенційної змоги брати участь у процесі, можуть не просто втратити інтерес до політики, а й почати розглядати

саму систему як ворожу й несправедливу. Це стає особливо небезпечним у порівнянні з ситуацією, коли громадянин має право впливу, але ним не користується: бути байдужим — не те саме, що бути виключеним. У другому випадку формується набагато радикальніший політичний нігілізм, що веде до повної деградації суспільної єдності й моралі. «Правління народу на противагу не лише правлінню однієї особи, але навіть більше – правлінню найкращих людей, аристократії» [47, с. 104]. Це не просто політичне, а ціннісне протиставлення: між довірою до народу як колективного суб'єкта рішень і вірою в компетентну меншість. Сучасна демократія від початку і до кінця – це нереалізоване правління народу.

Отже, попри критику та наявність альтернатив, в даній роботі ми доходимо висновку, що жодна з них потенційно не здатна запропонувати такого рівня легітимності, гнучкості та участі, які має забезпечити демократичний устрій у своєму, навіть абстрактному, ідеалі. Історичний досвід, філософські міркування та сучасні політичні практики демонструють, що відмова від демократії на користь централізованих або елітарних моделей влади неминуче супроводжується ризиком занепаду громадянських прав і виключення значної частини населення з політичного процесу. Ідеї Томаса Гоббса про централізовану владу як гаранта миру та порядку мають особливу аналітичну вагу в даному дослідженні — вони не стільки слугують моделлю для наслідування, скільки окреслюють ті виклики, на які демократія повинна давати ефективну відповідь. Саме ці ідеї дозволяють нам краще зрозуміти, у яких напрямках варто розвивати демократію, щоб протистояти спокусі авторитарного впорядкування.

Однак, аби «виправити» існуючі недоліки нам потрібні саме усвідомлене залучення громадян, здатність до раціональної рефлексії, вдосконалення інституцій та гнучкий баланс між участю і компетентністю — це ті шляхи, які відкривають перспективу розвитку демократії без її руйнування. Тому, тут відповіддю на її вади стають, в першу чергу, боротьба за покращення, наполеглива робота над внутрішнім оновленням уже наявної системи: через

зміцнення інституцій, підвищення політичної культури та глибше філософське осмислення самої ідеї народовладдя, орієнтуючись на нігілістичні симптоми.

### **3.2. Межі й перспективи розвитку демократії**

Посилаючись на попередні висновки, доцільно розглянути концепцію здорового глузду. У філософському контексті ця концепція постає як спосіб сприйняття світу через призму раціонального мислення, що базується на інтеграції сенсорного досвіду у критичне осмислення дійсності. Здоровий глузд забезпечує здатність оцінювати ситуації, враховуючи не лише власну перспективу, а й позицію інших, що є ключовим для функціонування відкритого демократичного суспільства. Е. Лаклау та Ш. Муфф визначають здоровий глузд як «необхідну умову для радикальної та плюралістичної демократії» [42, с. 269], оскільки він уможлиблює співіснування різноманітних ідентичностей, позицій і бачень світу в межах одного політичного простору. У цьому сенсі здоровий глузд постає не лише як індивідуальна здатність орієнтуватися в соціально-політичній реальності, а й форма міжсуб'єктивного консенсусу, що базується на спільних цінностях, уявленнях про справедливість та елементарних принципах логіки. Саме тут здоровий глузд виконує критичну функцію у протистоянні політичному нігілізму: він дозволяє уникати крайнощів релятивізму та моральної апатії, пропонуючи натомість діалогічну взаємодію як основу політичної легітимності. Це можна побачити, зокрема, на прикладі Іспанії, де партія «Подemos» прагнула реалізувати модель радикальної демократії Лаклау та Муфф через залучення маргіналізованих груп до політичного процесу — тобто через відновлення відчуття причетності й довіри до інституцій, які були втрачено саме через прояви нігілізму.

Водночас важливо уникати спрощеного розуміння здорового глузду, яке часто експлуатується популістськими стратегіями. Апеляція до «очевидних істин» і «волі народу» може маскувати зневагу до складності політичної реальності та зводити політичні судження до набору стереотипів, що, своєю чергою, підсилює нігілістичні настрої. Попри це, сучасна демократія, яка прагне

залишатися плюралістичною, потребує апеляції до здорового глузду як до механізму підтримки публічної раціональності та діалогічності.

Концепція здорового глузду як така дає можливість формувати інклюзивну політику й набуває особливої цінності для демократії тоді, коли вона відходить від уніфікованого, раціоналістичного бачення спільного фонду цінностей, успадкованого з епохи Просвітництва, і натомість відкривається до спектра поглядів, інтересів і життєвих досвідів [24, с. 291]. У цьому сенсі варто вказати, що сучасне тлумачення здорового глузду значною мірою відрізняється від його класичного розуміння в кантіанській філософії. Кант розглядав здоровий глузд переважно як здатність до спільного мислення в естетичному судженні, тоді як у моральній площині вважав його ненадійною основою для етичних рішень, віддаючи перевагу категоричному імперативу. Натомість запропонована тут концепція здорового глузду орієнтована не на досягнення універсальної згоди, а на підтримання орієнтації в умовах складного, плюралістичного соціуму, де розбіжності не сприймаються як перешкода, а як норма демократичного співжиття. У такому підході здоровий глузд виконує важливу евристичну функцію: він спрощує складну соціальну дійсність до рівня, на якому вона стає доступною для розуміння широкими верствами громадян. Це, своєю чергою, сприяє подоланню тієї кризи політичної легітимності, яка виникає через неможливість досягти однастайності щодо базових політичних і моральних орієнтирів — симптом, який є характерним для політичного нігілізму.

Таким чином, здоровий глузд у контексті протистояння нігілістичним настроям постає як механізм практичної відповідальності, що повертає політику до зваженого, а не цинічного ставлення до інституцій. Він не лише сприяє орієнтації в складному суспільному середовищі, а й формує готовність діяти в межах недосконалої, але відкритої до змін системи. У цьому процесі людина усвідомлює значущість політичного у власному житті, відповідальність за прийняті рішення та їх динамічний характер, що суперечить нігілістичному запереченню/байдужості до всього наявного. Як ресурс політичної уяви, здоровий глузд відкриває можливість для компромісу там, де радикалізм бачить

лише конфлікт, і виявляється не інструментом примусового єднання, а джерелом розуміння демократичних засад і каталізатором їх оновлення. Дана концепція працюватиме за умови, якщо абстрактна «більшість» матиме здатність поєднувати раціональне осмислення з врахуванням різних ідей, орієнтуватися на реальний досвід та повсякденні практики, а також підтримувати відкритий діалог, що сформує певну культуру взаємної поваги і конструктивної взаємодії в суспільстві.

Однак, варто усвідомлювати, що в умовах сучасної демократії інтереси найбільшої кількості громадян не завжди автоматично відображаються через волю номінальної більшості. У цьому контексті традиційна дихотомія «більшість — меншість» втрачає свою аналітичну чіткість: меншини більше не можна розглядати виключно як чисельно обмежену групу. В такому випадку, для усвідомлення та нейтралізації невідповідностей у визначенні «влади народу», доречно звернутися до праць П. Розанвалона, в яких розглядається сутність інституту представницької демократії. Важливим питанням тут є ефективність й користь принципу рефлексивної легітимності та можливість її застосування до сучасної демократичної влади. За словами Розанвалона, виборчо-представницька модель часто «відкидає будь-яку соціальну рефлексивність» на користь окремих груп [40, с. 124]. Тому, аби уникнути такого наслідку, легітимність слід розглядати не просто як спробу досягти консенсусу у суспільстві, а як здатність компенсувати вади цієї моделі через підвищення рівня рефлексії серед народу.

Отже, у світлі зростання популістських тенденцій та загроз, пов'язаних із редукцією плюралізму на користь уявної одностайності, постає потреба модернізувати саму концепцію легітимності, адаптуючи її до реалій сучасної демократії. Так ключовим завданням рефлексивної легітимності постає формування такого типу демократичного ладу, в якому домінування логіки більшості не перетворюється на інструмент виключення, а поступається місцем розширенню соціального суверенітету через визнання множинності позицій: «Рефлексивна легітимність виникає із загальності множення, яка має два компоненти: додавання складності формам демократії, з одного боку, та



регулювання механізмів мажоритарної системи, з іншого» [44, с. 16] – про це нам говорять сучасні дослідження вад демократії. Отже, слід визнати, що громадянська участь у рефлексивній демократії — це не простий і лінійний процес. Вона не завжди веде до однозначних рішень, швидких результатів чи згоди. Навпаки, вона висвітлює багатоманітність, конфлікти, тимчасові баланси, і в цьому й полягає цінність такої демократії. Це не вада, а ознака глибини та зрілості політичної системи. Сучасній демократії бракує належного усвідомлення власної внутрішньої складності, тому її рефлексивне осмислення у філософському дискурсі постає як одне з найбільш актуальних завдань, здатне сприяти трансформації політичних практик та упередженню тенденцій до нігілістичної руйнації.

Для підтримання рефлексивної легітимності необхідно, щоб громадяни існували в суспільстві, побудованому на взаємній домовленості, до якої вони долучаються, виходячи з раціонального інтересу. Т. Гоббс зазначав, що люди повинні домовитися жити разом під загальним законом і створити примусовий механізм суспільного договору для дотримання його [1, с. 30]. Фактично, справжнє демократичне суспільство існує там, де громадяни свідомо обирають жити у співпраці один з одним. Такий суспільний лад не може бути зведений до фіксованої схеми державного устрою, що функціонує без змін упродовж часу. Умови спільного життя мають постійно переосмислюватися, згідно з викликами, які постають у демократичній системі. Люди є корисними, проте вони бажають мати рівні можливості з іншими. Якщо дана рівність постає як динамічний процес постійного перегляду й уточнення соціальних взаємин, тоді суспільство активне й залучене, оскільки кожен прагне задовольнити власні інтереси. Лаклау та Муфф зазначають, що «тільки поєднання рівності та свободи, демократії та лібералізму може змусити кожную групу визнати рівне право кожної іншої групи на автономну свободу» [42, с. 269]. Так пріоритетом для вкорінення здорового глузду та рефлексивної легітимності стає будівництво демократії на засадах взаємного рівного визнання ідентичності та свобод кожного з учасників суспільства.

Принцип особистої свободи явно розширив процес індивідуалізації, його завжди наводять як важливий пункт у переліку здобутків сучасної демократичної системи, однак саме він утворив прірву у зв'язках людей в соціумі. У цьому криється суть того самого парадоксу свободи: емансипований індивід, отримавши формальну можливість вільного вибору, не завжди здатен нею скористатися, бо не має внутрішніх структур — зрілості, цілісності, відповідальності — які забезпечують автентичне існування. При цьому, Джон Стюарт Мілль проводить думку, що людські здатності до сприйняття, судження, розрізнення, розумової активності й навіть моральних уподобань виявляються лише при здійсненні такого вибору [2, с. 69]. У цьому контексті демократичне суспільство потребує часу для набуття відповідного досвіду — досвіду свободи, що передбачає активне і відповідальне здійснення вибору. Така здатність не є вродженою чи автоматичною, вона потребує систематичного розвитку та культурного укорінення. Саме в цьому процесі формується моральна автономія індивіда — як здатність самостійно орієнтуватися у ціннісному полі, не вдаючись до зовнішнього примусу. Морально зріле суспільство, в якому більшість громадян здатні діяти на основі внутрішніх переконань, а не лише під впливом зовнішніх норм, поступово зменшує потребу в жорсткому державному контролі. Таким чином, посилення моральної автономії постає як необхідна передумова розширення індивідуальної свободи, якою суспільство буде здатне користуватися відповідально.

Сучасна демократія функціонує не в політичному вакуумі — вона невідривна від економіки, і передусім, від капіталізму. Теоретично, капіталістичні актори мали б відстоювати вільний ринок і обмеження втручання держави в економіку. Але на практиці, як зазначається, «жоден серйозний капіталіст не може дозволити собі ігнорувати уряд, оскільки саме держава створює умови для функціонування ринку» [47, с. 99]. Водночас й самі політики, прагнучи зберегти чи здобути владу, не можуть ігнорувати потужні економічні інтереси, які можуть стати як джерелом підтримки, так і ризиком. Цей взаємозв'язок, хоч і прихований за формальними інститутами, часто виявляється

вирішальним для розподілу реальної влади у суспільстві. Частим і закономірним наслідком тісного переплетення демократії з капіталістичною економікою стає корупція — реальні рішення ухвалюються в інтересах вузького кола фінансових гравців, а не спільного блага. Демократія в такому випадку перетворюється на інструмент легітимації впливу економічної еліти, а не на форму народовладдя. Щоб запобігти подальшій ерозії демократичного режиму, необхідно не стільки демонтувати капіталізм — що в сучасному світі поки що є і непрактичним, і небажаним, — скільки стабілізувати його вплив, встановивши чіткі межі взаємодії між політичним і економічним простором.

З іншого боку, у маніфесті до акселераціонізму А. Вільямс і Н. Срничек критично переосмислюють концепцію утримання капіталізму. Автори дещо критикують ідеї Ніка Ланда щодо прискорення капіталізму і зазначають, що він плутає просту швидкість зі справжнім прискоренням: у його підході капіталізм лише механічно розганяється в межах власних обмежень, не змінюючи основ, тобто ми «рухаємося швидше, але тільки в межах капіталістичних параметрів» [43, с. 139]. Вільямс і Срничек підкреслюють, що справжнє прискорення має бути навігаційним і експериментальним процесом у просторі універсальних можливостей, а також погоджуються з Дельозом і Гваттарі, що капіталізм водночас і детериторіалізує, і повторно ретериторіалізує соціальні структури, тим самим стримуючи справжню емансипацію [43, с. 140]. Відтак автори маніфесту відмежовуються від передбачень правого акселераціонізму, пропонуючи протилежний вихід — спрямований на звільнення технологічного і соціального потенціалу за межами капіталістичних обмежень. Політика розподілу багатства у скандинавських країнах, зокрема в Данії чи Швеції, є сучасною реалізацією цього принципу. Високий рівень податкової відповідальності еліт і активна соціальна держава забезпечують баланс інтересів, що наближається до ідеалу — уникнення олігархізації через економічну рівновагу.

Ця напруга між логікою ринку та логікою суспільного добробуту створює постійну зону конфлікту в межах демократичних систем. Демократія має не

тільки гарантувати політичні права, але й активно формувати умови для економічної участі та справедливого розподілу. Без цього вона перетворюється на декоративну оболонку, що прикриває глибоку соціальну нерівність. Тут постає конфлікт одночасного функціонування двох різних принципів розподілу ресурсів: один ґрунтується на ринковій логіці — згідно з граничною продуктивністю чи ринковою вигодою, інший — на суспільних потребах і правах, що визначаються колективним ухваленням рішень [39, с. 334]. Враховуючи теоретичні та емпіричні аргументи на користь того, що демократія й капіталізм не зможуть існувати один без одного, саме увага до економічних викликів або пошук нової гармонійної форми економіки, може стати запорукою подальшого розвитку демократичного порядку. Інакше людство ризикує реалізувати песимістичне передбачення правих акселераціоністів, згідно з яким капіталізм не лише прискорить хід історії, а й стане інструментом самознищення суспільства.

Людський фактор є вирішальним у процесі розвитку демократичних усіх систем у тому вимірі, в якому їх окреслює філософський ідеал. Демократія створила найбільш сприятливі умови для індивідуалізації особистості та розвитку її здатності до ефективного й гармонійного співіснування в соціальному просторі. Водночас її життєздатність цілком залежить від якості соціального середовища, яке її наповнює. Як зазначає Е. Фромм: «Право висловлювати думки має сенс тільки тоді, коли ми спроможні мати власні думки; свобода від зовнішньої влади стає твердим надбанням тільки в тому випадку, якщо внутрішні психологічні умови дозволяють нам стверджувати свою індивідуальність» [17, с. 266]. Усунення недоліків демократії, які зазвичай впливають на утворення нігілістичних настроїв у суспільстві, великою мірою потребує гуманістичного вдосконалення — шляхом розвитку внутрішньої автономії особистості, зрілої здатності до вибору й моральної відповідальності.

Постає питання: які саме дії необхідно реалізувати для підвищення ефективності громадянської участі та глибшого розуміння демократії як політичного устрою. Одним із найбільш доступних, хоча й тривалих шляхів, є

поступове набуття громадянами відповідного політичного досвіду. Йдеться про здатність суспільства постійно відчувати наслідки власних рішень, що мають, як правило, тимчасовий характер у межах політичного режиму, а відтак — є більш відкритими до громадського впливу.

Останнім часом демократичні інновації у ЄС включають арени участі, відкриті для участі звичайних громадян у публічних дебатах з актуальних (і часто суперечливих) питань. Особливо на місцевому рівні були різні спроби збільшити участь шляхом створення високоякісних комунікативних арен і розширення можливостей громадян [34, с. 51]. Проте, доцільно зберігати критичну позицію щодо потенційних ризиків, притаманних цьому підходу, та виробляти стратегії їх нейтралізації. Залучення громадян до політичного процесу шляхом поступового набуття досвіду не дає миттєвих результатів, що є цілком закономірним: протягом усього періоду існування демократії суспільства продовжують лише накопичувати необхідні навички й розуміння механізмів участі. Така тривалість процесу безпосередньо впливає на сприйняття легітимності демократичної системи, викликаючи часом сумніви у її ефективності або релевантності до потреб громадян. Сформована моральна автономія має на меті допомогти суспільству витримати часові виклики демократії.

Узагальнюючи аналіз меж і перспектив розвитку демократії, слід наголосити, що ключовим інструментом її оновлення в даному дослідженні виступає переосмислена концепція здорового глузду — як форми міжсуб'єктивної раціональності, здатної підтримувати діалогічність і плюралізм. На відміну від класичного уніфікованого підходу, сучасне розуміння здорового глузду, яке ми розглядаємо, дозволяє осмислювати складну соціально-політичну реальність крізь призму різних цінностей та ідентичностей, не зводячи їх до єдиного морального стандарту. У поєднанні з ідеєю рефлексивної легітимності — що означає не лише досягнення консенсусу, а й здатність демократії адаптуватися до внутрішніх суперечностей і багатоманіття — ця концепція має потенціал сформувати підґрунтя для глибшої й стійкішої моделі політичної участі.

Водночас ми з'ясували, що демократія не може існувати поза економічним виміром. Отже, сучасна політична система має переосмислити свій зв'язок із капіталізмом, адже розвиток інклюзивного й морально автономного суспільства можливий лише за умови обмеження надмірної економічної влади та забезпечення рівного доступу до ресурсів. Демократія тут не зводиться до формальної інституційності — вона є процесом культурного визрівання, що передбачає постійний розвиток її ідей та практик громадянами, які готові не лише брати участь, а й нести відповідальність за свої рішення. У цьому — джерело її стійкості: не в уніфікації, а в здатності розширювати горизонти свободи, діалогу та справедливості.

## ВИСНОВКИ

Сучасна демократія, яка позиціонує себе як система максимальної свободи та участі, парадоксальним чином стає джерелом розчарування, апатії та сумніву. Нині вона виявляє себе не як завершена форма політичного буття, а як відкрита конструкція, що потребує постійного переосмислення й оновлення. Політичний нігілізм, таким чином, постає як інструмент філософської критики, що виявляє структурні вади політичних систем, оскільки в першу чергу розкриває реакцію громадян на нинішню політичну ситуацію. Його виникнення та розвиток є відповіддю на численні суперечності й недосконалості демократичного ладу, а також на моральну, політичну й правову кризу сучасного суспільства. Нігілізм виявляє себе там, де демократія перетворюється на технічну процедуру, позбавлену етичного змісту та екзистенційної глибини. Суспільство, що зосереджується на зовнішніх атрибутах демократії — виборах, інститутах, правових механізмах — але втрачає зв'язок із внутрішніми змістами, перетворює громадян на споживачів влади, а не на її носіїв. Це і породжує нігілістичне розчарування, яке може бути або деструктивним, або трансформативним — залежно від здатності суспільства до філософської рефлексії.

Потреба в подоланні маніпулятивних стратегій та популістських спрощень вказує на важливість формування культури політичної освіти і критичного мислення як умови виживання демократичної системи. Окрему увагу слід приділити також деконструкції уявлення про єдину політичну істину або єдину колективну ідентичність, які лише маскують розриви в суспільному тілі. Сучасна демократія нерідко редукується до сукупності процедур, формального вибору чи юридичних норм, втрачаючи зв'язок із первинною ідеєю — демократією як простором постійного пошуку, діалогу та спільного витлумачення справедливого. Її справжній потенціал не в гарантії певного результату, а у відкритості до множинності й у здатності постійно переосмислювати себе. Замість утвердження консенсусу як вищої мети політики, слід прийняти конфлікт як конститутивний елемент демократичного процесу — як динаміку, що оновлює, а не руйнує. Демократична криза є передусім кризою смислу — вона

виникає там, де демократію перестають розуміти як етичний виклик і спільну справу, а починають сприймати як звичайну технічну систему. Повернення до демократії як до етичного зусилля і філософської події може стати першим кроком до подолання розчарування — і водночас до формування більш життєздатного, відповідального та змістовного політичного майбутнього.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаджиєв В. В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо) // Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. С. 28–35.
2. Мілль Дж. С. Про свободу / пер. з англ. К.: Основи, 2001. 463 с.
3. Abts K., Rummens S. Populism versus Democracy // Political Studies. 2007. Vol. 55, No. 2. P. 405–424.
4. Arditi B. Review Essay: Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau's On Populist Reason // Constellations. 2010. Vol. 17, No. 3. P. 488–497.
5. Arrhenius G. The democratic boundary problem reconsidered // Ethics, Politics & Society. 2018. Vol. 1. P. 89–122.
6. Bogdanor V. The Future of Constitutional Monarchy. Oxford Scholarship Online. 1997. P. 298–309.
7. Burnheim J. Is democracy possible?: The alternative to electoral democracy. Sydney University Press. 2006. 147 p.
8. Christiano T. Algorithms, Manipulation, and Democracy // Canadian Journal of Philosophy. 2022. No. 52. P. 109–124.
9. Coombs N. Meillassoux's Politics: Speculative Justice // History and Event: From Marxism to Contemporary French Theory. Edinburgh University Press. 2015. P. 140–160.
10. Cotton J. James Harrington and Thomas Hobbes // Journal of the History of Ideas. 1981. Vol. 42, No. 3. P. 407–421.
11. Costa J. M. N. d. Democracy Today. Centro de Estudos Humanísticos. 2012. 260 p.
12. Crosby D. The specter of the absurd: sources and criticisms of modern nihilism. Albany State University of New York Press. 1988. 456 p.
13. Debord G. The Society of the Spectacle. Unredacted Word. 2021. 227 p.
14. Decreus T. Democracy, Hope And Nihilism: On The Concept Of Hope In Laclau And Mouffe // Democracy Today. 2012. P. 89–107.
15. Flinders M. The Problem with Democracy // Parliamentary Affairs. 2015. Vol. 69, No. 1. P. 181–203.

16. Fritsch M. Derrida's Democracy to Come // *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory*. 2002. Vol. 9, No. 4. P. 574–597.
17. Fromm E. *Escape from Freedom*. New York: Avon Books. 1941. 334 p.
18. Gauthier D. P. *The Logic of Leviathan: The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*. Oxford University Press. 1969. 217 p.
19. Heidegger M. *Nietzsche. Volume III: The Will to Power as Knowledge and as Metaphysics. Volume IV: Nihilism* / ed. by David Farrell Krell. 1991. 301 p.
20. Hoa J. H. B. The Law or the Demos? Derrida and Rancière on the Paradox of Democracy // *Paragraph*. 2020. Vol. 43, No. 2. P. 179–196.
21. Hoppe H. H. The Political Economy of Monarchy and Democracy, and the Idea of a Natural Order // *Journal of Libertarian Studies*. 1995. Vol. 11, No. 2. P. 94–121.
22. Ipsos Global Trends. *In Search of a New Consensus: from Tension to Intention*. 2024. 83 p.
23. Jessop B. *Capitalism And Democracy: The Best Possible Political Shell?* // *Power and the State*. 1978. P. 10–51.
24. Jost W., Olmsted W. *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Oxford Blackwell Publishing Ltd. 2004. 522 p.
25. Kinneging A. *Democracy Tempered by Aristocracy: Rethinking an Old Idea*. University of Leiden. 2016. P. 5–25.
26. Küçükalp D. The Problem of Nihilism in Modern Political Philosophy: A Nietzschean Discussion. 2010. P. 79–90.
27. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. London: Verso. 2001. 198 p.
28. Macedo S. *Democracy at Risk: How Political Choices Undermine Citizen Participation, and What We Can Do About It*. Lanham: Rowman & Littlefield. 2006. 240 p.
29. Nietzsche F. *The Will to Power* / transl. by R. Kevin Hill, Michael A. Scarpitti. London: Penguin. 2017. 688 p.

30. Ohana D. *The Dawn of Political Nihilism: Volume I of The Nihilist Order*. Liverpool University Press. 2008. 239 p.
31. Parkinson J. *Deliberating in the Real World: Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. OUP Oxford. 2006. 209 p.
32. Parkinson J. Legitimacy Problems in Deliberative Democracy // *Political Studies*. 2003. Vol. 51. P. 180–196.
33. Plant R. Jurgen Habermas and the Idea of Legitimation Crisis // *European Journal of Political Research*. 1982. Vol. 10. P. 341–352.
34. Porta D. d. *How Social Movements Can Save Democracy: Democratic Innovations from Below*. Cambridge Polity Press. 2020. Vol. 87, No. 1. 224 p.
35. Prestifilippo A. L. Can Democratic “We” Be Thought? The Politics of Negativity in Nihilistic Times // *Philosophies*. 2024. Vol. 9, No. 2. 52 p.
36. Ranciere J. *Disagreement: Politics and Philosophy* / transl. by Julie Rose. – University of Minnesota Press. 1998. 145 p.
37. Ranciere J. *Hatred of Democracy* / transl. by Steve Corcoran. New York: Verso. 2006. 84 p.
38. Ranciere J. *The crisis of democracy*. Verso. 2020. URL: <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/4576-jacques-ranciere-the-crisis-of-democracy>
39. Reiss J. Capitalism and Democracy // *The Oxford Handbook of Ethics and Economics*. 2019. P. 316–336
40. Rosanvallon P. *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. Princeton University Press. 2011. 240 p.
41. Smith S. D. Equality, Religion and Nihilism // *Legal Studies Research Paper Series*. 2014. No. 14–169. 26 p.
42. Snir I. “Not Just One Common Sense”: Gramsci’s Common Sense and Laclau and Mouffe’s Radical Democratic Politics // *Constellations*. 2016. Vol. 23, No. 2. P. 269–280.
43. Srnicek N., Williams A. *#Accelerate: Manifesto for an Accelerationist Politics* // *Dark Trajectories: Politics of the Outside*. 2013. P. 135–155.

44. Sternberg C. Ideologies and Imaginaries of Legitimacy from the 1950s to Today: Trajectories of EU-Official Discourses Read against Rosanvallon's *Democratic Legitimacy*: iCourts Working Paper Series, No. 230, IMAGINE Working Paper, No. 13. 2021. 32 p.
45. Vattimo G. *Nihilism & Emancipation* / ed. by Santiago Zabala. New York: Columbia University Press. 2003. 197 p.
46. Vizeau B. Badiou, Political Nihilism, and a Small-Scale Solution. Edmonton: University of Alberta. 2010. 92 p.
47. Wallerstein I. *Democracy, Capitalism, and Transformation // Democracy Unrealized* / ed. by O. Enwezor. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz Verlag. 2002. P. 97–110.
48. Yue P. The Abuse of Nihilism: And Strauss's Critique of Modernity // *Academic Journal of Management and Social Sciences*. 2023. Vol. 3, No. 2. P. 53–57.
49. Žižek S. *Democracy is the enemy* // *London Review of Books*. 2011. URL: <https://www.lrb.co.uk/blog/2011/october/democracy-is-the-enemy>